

Irena Rzeplińska
Barbara Szamota

STOSOWANIE ŚRODKÓW SPECJALNYCH—NADZORU OCHRONNEGO I OŚRODKA PRZYSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO—WOBEC RECYDYWISTÓW SKAZANYCH W WARUNKACH ART. 60 K.K.

I. WSTĘP

1. Podstawy prawne stosowania środków specjalnych

Kodeks karny z 1969 r. wprowadził w rozdziale VIII kompleks przepisów określających odpowiedzialność karną za przestępstwa popełnione w warunkach recydywy specjalnej. Wprowadzono w nim dwie kategorie recydywy specjalnej: podstawową (art. 60 § 1 k.k.) i wielokrotną (art. 60 § 2 k.k.). Dla przyjęcia pierwszej przepis wymaga spełnienia następujących kryteriów: 1) popełnienie umyślnego przestępstwa podobnego do przestępstwa poprzedniego, 2) odbycia co najmniej 6 miesięcy kary pozbawienia wolności, 3) popełnienia nowego przestępstwa w ciągu 5 lat po odbyciu kary. Aby z kolei przypisać sprawcy popełnienie przestępstwa w warunkach drugiej kategorii recydywy, powinny być spełnione następujące przesłanki: 1) skazanie co najmniej po raz czwarty, przy czym dwukrotnie w warunkach recydywy specjalnej podstawowej, 2) popełnienie ponownie umyślnego przestępstwa z chęci osiągnięcia korzyści majątkowej albo o charakterze chuligańskim, 3) odbycia łącznie co najmniej 1 roku pozbawienia wolności oraz 4) popełnienie nowego przestępstwa w okresie 5 lat po odbyciu ostatniej kary pozbawienia wolności. Dla każdej z tych kategorii recydywy art. 60 § 1 i 2 określa zasady zaostrzonej odpowiedzialności karnej. Odnoszą się one wyłącznie do przestępstw będących występkami.

W wypadku gdy ostatnio popełnionym przestępstwem jest zbrodnia, sąd traktuje fakt popełnienia jej w warunkach recydywy specjalnej jako okoliczność wpływającą na zaostrzenie wymierzanej kary, ale w grani-

cach ustawowych sankcji (art. 60 § 3 k.k.). Zgodnie z przepisem art. 60 w stosunku do osób skazanych w warunkach § 1 i 2 tego artykułu stosuje się karę pozbawienia wolności wymierzoną w powyższych granicach. W razie skazania :z § 1 art. 60 k.k. sąd wymierza karę pozbawienia wolności w granicach od podwójnej wysokości dolnego zagrożenia do najwyższego ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę. Podwyższenie granic sankcji jest jeszcze większe w wypadku recydywy specjalnej wielokrotnej: wymierzona kara ma być nie niższa od potrójnego dolnego zagrożenia (nie mniej jednak od 2 lat), natomiast może sięgać do najwyższego ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę, a jeżeli górna granica zagrożenia nie przekracza 3 lat — może sięgać do 5 lat pozbawienia wolności. Ponadto w przepisie art. 73 § 3 k.k. przewidziany został bezwzględny zakaz stosowania zawieszenia wykonania kary do osób określonych w art. 60 § 1 i 2 k.k., co wobec obligatoryjnego charakteru ustanowionych w art. 60 k.k. obostrzeń kary prowadzi do bardzo daleko idącego zawężenia zakresu swobody uznania sądu.

Rygoryzm tych przepisów zmniejsza częściowo stworzona w art. 61 k.k. możliwość odstąpienia od sformułowanych w art. 60 k.k. obostrzeń kary w „szczególnie uzasadnionych wypadkach, kiedy nawet najniższa kara wymierzona na podstawie art. 60 § 1 i § 2 k.k. byłaby niewspółmiernie surowa”. Konsekwencje prawne skazania w warunkach art. 60 § 1 lub 2 k.k. nie sprowadzają się tylko do obostrzenia wymierzanej kary. Recydywa jest zwalczana ponadto przez kodeks przez stosowanie do recydywistów skazanych w warunkach art. 60 § 1 i 2 środków specjalnych: nadzoru ochronnego (dalej określanego jako nadzór) i ośrodka przystosowania społecznego (dalej określanego jako ośrodek)¹.

Pierwszy z wymienionych środków — nadzór — jako środek nieizolacyjny, polegający na kontroli zachowania nadzorowanego w warunkach wolności, jest istotnie nowym typem środka stosowanego wobec tej kategorii sprawców. Orzeka się go na okres 3—5 lat (art. 63 § 1 k.k.). Natomiast drugi — ośrodek — przypomina instytucję, która pojawiła się już w przeszłości w Polsce w reakcji karnej wobec recydywistów, mianowicie zakład dla niepoprawnych, przewidziany jako środek zabezpie-

¹ W art. XIV § 3 przepisów wprowadzających k.k. ustawodawca wprowadził wyjątek od ogólnej zasady określonej w art. 2 k.k., dopuszczając stosowanie środków specjalnych wobec osób określonych w art. 60 k.k., z dniem wejścia w życie k.k. w sprawach: zakończonych prawomocnym wyrokiem, będących w toku oraz tych, w których postępowanie wszczęte zostało po dniu wejścia w życie nowego k.k., jeżeli przestępstwo zostało popełnione przed tą datą. Rozwiązanie to, jak trafnie zauważył W. Wolter, oznaczało „niewątpliwie pogorszenie sytuacji recydywistów” (I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter: *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973, s. 942).

czający w kodeksie karnym z 1932 r.² Czas pobytu w ośrodku nie jest określony z góry w orzeczeniu; trwa najkrócej 2 lata, a najdłużej 5 lat. Po upływie 2 lat sąd penitencjarny może zwolnić recydywistę, jeżeli istnieją podstawy do przypuszczenia, że po zwolnieniu nie popełni on przestępstwa (art. 65 k.k.). Środki specjalne wykonywane są po odbyciu przez skazanego kary pozbawienia wolności.

² W związku z wprowadzeniem w kodeksie karnym nowych środków karnych stosowanych wobec recydywistów pojawiły się w literaturze przedmiotu wypowiedzi na temat struktury systemu środków karnych w nowym k.k. oraz miejsca w nim i charakteru środków specjalnych. Wypowiedzi te podzielić można na kilka grup. Do pierwszej zaliczyć należy te z nich, w których uznano, że w skład systemu reakcji karnej w nowym k.k. wchodzi: kary, środki zabezpieczające i trzeci rodzaj środków karnych, nie będących ani karami, ani środkami zabezpieczającymi. Zakres tego trzeciego rodzaju środków karnych był przez różnych autorów rozmaicie rozumiany. Nową grupę środków karnych określano jako: środki ochronne — obejmujące wyłącznie środki specjalne stosowane wobec recydywistów (T. L e ś - k o : *System środków karnych*, Warszawa 1974, s. 37), środki postpenalne o charakterze resocjalizacyjno-ochronnym (S. W a l c z a k : *Środki postpenalne w systemie zapobiegania przestępczości powrotnej*, III Seminarium Kryminologii Porównawczej, Warszawa 1978, s. 8—9), inne środki oddziaływania (obok kar i środków zabezpieczających), obejmujące środki o charakterze probacyjnym oraz środki stosowane wobec recydywistów (K. B u c h a ł a : *Prawo karne materialne*, Warszawa 1980, s. 45 i 553—561), środki profilaktyczno-resocjalizacyjne, którym to określeniem objęto te wszystkie sytuacje w k.k., w których sąd nakłada na skazanego różnego rodzaju obowiązki oraz oddziaływanie postdeliktualne nie polegające na izolacji, także nadzór ochronny (J. W a s z c z y Ń s k i : *Ewolucja środków penalnych w prawie karnym PRL*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne”, 1974, nr 1, s. 81—82).

Druga grupa wypowiedzi obejmuje te, w których brak jest oceny miejsca środków specjalnych w systemie środków karnych, a ocenia się je poprzez kryterium ich charakteru. I tak określano je jako resocjalizacyjne środki zabezpieczające (W. Ś w i d a : *Prawo karne*, Warszawa — Wrocław 1971, s. 374). Część wypowiedzi dotyczyła wyłącznie charakteru prawnego ośrodka, który określano jako: środek zabezpieczający (S. B a t a w i a : *Sankcje wobec recydywistów w projekcie k.k. a problematyka recydywy*, „Państwo i Prawo”, 1968 nr 8—9, s. 259—266, także D. Pieńka: *Zagadnienia recydywy w prawie karnym*, Warszawa 1974, s. 55—56), nowy środek resocjalizacji (K. Daszkiewicz: *Recydywa w projekcie k.k. z 1968 r.*, „Państwo i Prawo”, 1968, nr 8—9, s. 286—287), środek o charakterze resocjalizacyjno-prewencyjnym (W. Siewierski: *Środki zabezpieczające wg nowego k.k.*, „Państwo i Prawo”, 1969, nr 12 s. 1046, także J. B a f i a , K. M i o d u s k i , M. S i e w i e r s k i : *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1971, s. 214). Pojawiła się także koncepcja wyłonienia z grupy „innych środków oddziaływania” podgrupy określanej jako „środki probacyjne”. Tworzyć ją mają: 1) dozór przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary pozbawienia wolności, 2) dozór przy warunkowym przedterminowym zwolnieniu i 3) nadzór ochronny (S. P a w e l a : *Resocjalizacja recydywistów w systemie nadzoru ochronnego*, Warszawa 1977, s. 16—19).

Zasady stosowania środków specjalnych są odrębne dla każdej z kategorii recydywistów: skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k. (dalej określanych także mianem „recydywistów zwykłych”) oraz mianem „recydywistów wielokrotnych”). Organami upoważnionymi do ich stosowania są sądy karne oraz sądy penitencjarne, a decyzje o ich zastosowaniu mogą zapadać w różnych etapach postępowania sądowego i wykonawczego: w chwili wyrokowania (sąd kamy), pod koniec wykonania kary pozbawienia wolności (sąd penitencjarny) oraz w toku wykonywania nadzoru (sąd penitencjarny).

Zasady stosowania środków specjalnych przez sąd wyrokujący w sprawie zostały określonej w art. 62 k.k. Zgodnie z § 1 tego artykułu orzeczenie nadzoru jest fakultatywne wobec skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k. Przepis ten pozostawia sądowi pełną swobodę uznania, ponieważ nie precyzuje żadnych przesłanek stosowania nadzoru wobec tej kategorii recydywistów.

Jeśli idzie z kolei o recydywistów skazanych w warunkach art. 60 § 2 k.k., to orzeczenie jednego z tych środków jest obligatoryjne, przy tym zasadą ma być orzekanie nadzoru. Orzeczenie o umieszczeniu w ośrodku ma miejsce tylko wtedy, gdy sąd uzna orzeczenie nadzoru za niewystarczające dla zapobieżenia powrotowi do przestępstwa (art. 62 § 2 k.k.). W wytycznych z 22 XII 1978 r. w sprawie prawidłowego stosowania przepisów dotyczących przestępstw popełnianych w warunkach recydywy^{3 4} SN określił podstawę przeprowadzania takiej oceny; stanowi ją materiał dotyczący osobowości sprawcy oraz uprzednio popełnianych przez niego przestępstw. Jednocześnie w wytycznych podkreślono, iż sądy powinny w pierwszej kolejności orzekać nadzór, natomiast umieszczenie w ośrodku powinno następować tylko wtedy, gdy orzeczone nadzór okazał się względem danego skazanego nieskuteczny⁴.

Drugim momentem, w którym zapadają decyzje o stosowaniu środków specjalnych, jest koniec odbywanej przez recydywistów kary pozbawienia wolności. Decyzje sądu penitencjarnego, podjęte w tym etapie postępowania wykonawczego, modyfikują zapadłe wcześniej — w wyroku skazującym — orzeczenia o zastosowaniu środków specjalnych. W przypadku recydywistów zwykłych zmiany te mogą polegać albo na orzeczeniu nadzoru, jeżeli nie orzeczono tego środka w wyroku (art. 91 k.k.w.), albo na następującym w przypadku warunkowego przedterminowego zwolnienia recydywisty swoistym warunkowym uchyleniu orzecz-

---

³ OSN KW 1979, nr 1—2, poz. 1.

⁴ Wyjątkowość orzekania ośrodka na podstawie art. 62 § 2 k.k. przez sąd wyrokujący w sprawie podkreślił także J. Bafia. Por. J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski: *Kodeks karny komentarz*, Warszawa 1977, s. 230.

nego w wyroku nadzoru (art. 98 § 1 k.k.). Jeżeli sąd nie odwoła warunkowego zwolnienia, orzeczenie o nadzorze traci moc (art. 98 § 2 k.k.).

Kryterium zastosowania przez sąd penitencjarny nadzoru, gdy wyrok takiego orzeczenia nie przewidywał, stanowi brak postępów w resocjalizacji recydywisty w zakładzie karnym, uzasadniający przypuszczenie, że po zwolnieniu popełni on przestępstwo (art. 91 k.k.w.).

Przechodząc do omówienia zmian, jakie mogą zajść pod koniec wykonania kary w zakresie stosowania środków specjalnych wobec wielokrotnych recydywistów, trzeba na wstępie podkreślić, że polegają one zawsze na zamianie środka surowszego (ośrodka) na łagodniejszy. Sąd penitencjarny nie może pod koniec wykonania kary pozbawienia wolności orzec ośrodek, gdy w wyroku skazującym sąd zastosował nadzór, natomiast może dokonać zamiany ośrodka na nadzór (art. 103 k.k.w.) lub warunkowo przedterminowo zwolnić wielokrotnego recydywistę (art. 98 k.k.). Orzeczenie nadzoru zamiast ośrodka może nastąpić wówczas, „jeżeli wyniki resocjalizacji osiągnięte w zakładzie karnym dają podstawę do uzasadnionego przypuszczenia, że nadzór ochronny jest wystarczającym środkiem do powstrzymania skazanego od popełnienia przestępstwa” (art. 103 k.k.w.). Warunkowe przedterminowe zwolnienie recydywisty skazanego w warunkach art. 60 § 2 k.k. jest dopuszczalne jedynie wyjątkowo (może być natomiast stosowane bez specjalnych ograniczeń wobec recydywisty skazanego w warunkach art. 60 § 1 k.k.), po odbyciu przez niego 3/4 kary pozbawienia wolności (art. 94 § 2 k.k.). Przy zastosowaniu warunkowego przedterminowego zwolnienia sąd bierze pod uwagę trzy elementy: warunki i właściwości osobiste sprawcy, sposób jego życia przed popełnieniem przestępstwa oraz jego zachowanie w czasie odbywania kary. Tak przeprowadzona ocena recydywisty musi uzasadniać przypuszczenie, „iż sprawca po zwolnieniu będzie przestrzegał porządku prawnego, a w szczególności nie popełni ponownie przestępstwa i mimo niewykonania kary w całości jej cele zostały osiągnięte (art. 90 § 1 k.k.). W przypadku warunkowego zwolnienia wielokrotnego recydywisty nie wykonuje się zawartego w wyroku orzeczenia o nadzorze lub o umieszczeniu w ośrodku. Jeśli okres próby przebiegnie pomyślnie, orzeczenie o zastosowaniu środka specjalnego traci moc (art. 98 k.k. oraz art. 101 k.k.w.).

Ostatnim etapem postępowania, w którym podejmowane są decyzje o stosowaniu środków specjalnych, jest wykonanie nadzoru. Sytuacja recydywistów skazanych w warunkach § 1 art. 60 k.k. i § 2 tego przepisu jest w tym etapie identyczna: zarówno jedni, jak i drudzy mogą zostać skierowani do ośrodka w wyniku niepowodzenia nadzoru (art. 64 k.k.). Tym samym orzekany w wyniku niepowodzenia nadzoru ośrodek pełni funkcję środka dyscyplinującego wykonanie nadzoru. Izolacja recydy

wisty w ośrodku następuje po pewnym okresie sprawowania nadzoru. Kryterium podjęcia przez sąd penitencjarny decyzji o zastosowaniu ośrodka stanowi w tym przypadku ocena zachowania się nadzorowanego w okresie nadzoru. Przy tym reakcja sądu penitencjarnego może być tutaj różna w zależności od przyczyn niepomyślnego zakończenia nadzoru. I tak, jeśli nadzorowany w czasie wykonania nadzoru nie wykonuje obowiązków i poleceń, sąd penitencjarny na wniosek kuratora orzeka ośrodek. Jeżeli nadzorowany popełni przestępstwo i zostanie skazany nowym wyrokiem na karę pozbawienia wolności, a sąd zastosuje jeden ze środków specjalnych, sąd penitencjarny umorzy postępowanie w przedmiocie nadzoru. Jeżeli natomiast w nowym wyroku sąd nie zastosuje środka specjalnego, sąd penitencjarny wykonujący nadzór podejmuje decyzję w przedmiocie umieszczenia nadzorowanego w ośrodku (decyzja ta zostanie wykonana po odbyciu przez nadzorowanego kary pozbawienia wolności). W ten sposób recydywiści, którzy popełnili w czasie nadzoru przestępstwo (manifestując tym samym naruszenie reżimu nadzoru), ponoszą niejednolite konsekwencje: 1) Skazanie przez sąd na karę pozbawienia wolności z zastosowaniem nadzoru powoduje, że postępowanie w przedmiocie nadzoru, w czasie którego nadzorowany popełnił przestępstwo, ulega umorzeniu, 2) skazanie przez sąd na karę pozbawienia wolności z orzeczeniem ośrodka sprawia również, że postępowanie w przedmiocie nadzoru ulega umorzeniu, 3) natomiast skazanie przez sąd na karę pozbawienia wolności bez orzekania środka specjalnego nakłada na sąd penitencjarny wykonujący nadzór obowiązek podjęcia decyzji w przedmiocie umieszczenia w ośrodku jako konsekwencji złamania reżimu nadzoru.

Analiza przepisów regulujących stosowanie środków specjalnych przez sądy karne i penitencjarne pokazuje, że do ośrodka wiodą dwie drogi: poprzez orzeczenie ośrodka w wyroku skazującym oraz skutek niepowodzenia nadzoru, orzeczonego w wyroku lub pod koniec wykonania kary pozbawienia wolności. Ta pierwsza droga zarezerwowana jest tylko dla wielokrotnych recydywistów, natomiast tą drugą drogą mogą trafić do ośrodka także recydywiści zwykli.

2. Cel i metoda badań

Z przedstawionych wyżej uwag wynika, że decyzje o zastosowaniu środków specjalnych zapadają w różnych etapach postępowania — w postępowaniu sądowym i wykonawczym, a ich przesłanki mają charakter oceny. Różny jest też krąg osób, wobec których środki te mogą być stosowane w zależności od etapu postępowania.

Wielostopniowość stworzonego przez nasze ustawodawstwo karne systemu środków specjalnych stosowanych wobec recydywistów z jednej strony oraz oceny charakter przesłanek ich stosowania z drugiej strony skłoniły nas do podjęcia badań nad kryteriami stosowania tych środków przez sądy wyrokujące w sprawie i penitencjarne. O sukcesie lub niepowodzeniu przewidzianych w polskim prawie środków specjalnych w zakresie zapobiegania i zwalczania recydywy może decydować nie tylko ich ukształtowanie czy sposób wykonania, ale także fakt, wobec jakiej grupy recydywistów stosuje się te środki w praktyce.

Aby odpowiedź na pytanie o kryteria stosowania środków specjalnych była pełna, badaniami należało objąć zarówno orzecznictwo sądów wyrokujących w sprawie, jak i sądów penitencjarnych (podejmowane w tym zakresie decyzje pod koniec wykonania kary pozbawienia wolności oraz w toku wykonywania nadzoru). Tylko bowiem spojrzenie z perspektywy całości tego wielostopniowego systemu może pokazać, czy jest on spójny, czy nie występuje w praktyce sprzeczność między polityką kamą sądów wyrokujących i sądów penitencjarnych w zakresie stosowania tych środków.

Badania nasze oparłyśmy na danych zawartych w kartach karnych z Centralnego Rejestru Skazanych oraz z Centralnej Kartoteki Skazanych i Tymczasowo Aresztowanych⁵. Materiał zawarty w kartach pozwala odpowiedzieć na pytanie o różnice, w świetle zgromadzonych w nich danych, między grupami recydywistów, wyróżnionymi ze względu na rodzaj zastosowanego wobec nich środka specjalnego, a tym samym pozwala następnie określić kryteria stosowania tych środków.

Sformułowaliśmy następujące pytania badawcze, które stosownie do etapu postępowania sądowego i wykonawczego ujęliśmy w trzy grupy:

1. Pierwsza dotyczy decyzji sądu wyrokującego w sprawie o zastosowaniu środków specjalnych:

— jakie są różnice między recydywistami zwykłymi, którym orzeczono nadzór, a tymi, którym nie orzeczono tego środka?

— jakie są różnice między recydywistami wielokrotnymi, którym orzeczono nadzór, a tymi, którym orzeczono umieszczenie w ośrodku?

2. Druga grupa pytań odnosi się do decyzji sądów penitencjarnych podejmowanych pod koniec wykonania kary pozbawienia wolności a modyfikujących orzeczenia sądów wyrokujących w sprawach karnych w zakresie stosowania środków specjalnych:

Przewidujemy kontynuację badań w celu uzupełnienia materiału o dane, których nie ma w kartach karnych, a które mogą rzucać światło na przesłanki podejmowanych przez sądy karne oraz sądy penitencjarne decyzji w zakresie stosowania środków specjalnych. Badania te zostaną oparte na aktach sądowych Spraw karnych, aktach więziennych i aktach nadzoru.

— jaki jest odsetek recydywistów zwykłych i recydywistów wielokrotnych, którym sąd penitencjarny zmienia pod koniec wykonania kary pozbawienia wolności orzeczenie sądu wyrokującego w zakresie stosowania środków specjalnych?

— jaki rodzaj decyzji modyfikujących orzeczenia sądów wyrokujących o zastosowaniu środków[^] specjalnych podejmują sądy penitencjarne (zamiana ośrodka na nadzór, warunkowe zwolnienie prowadzące do uchylenia orzeczenia o nadzorze lub o ośrodku, orzeczenie nadzoru pod koniec wykonania kary)?

3. Trzecia grupa pytań odnosi się do decyzji sądu penitencjarnego podejmowanych w toku wykonywania nadzoru:

— jakie są różnice między recydywistami, w grupach wyróżnionych ze względu na kategorię recydywy, którym nadzór zakończył się niepomyślnie, a tymi, wobec których nadzór zakończył się pomyślnie?

— jaki jest odsetek recydywistów zwykłych i recydywistów wielokrotnych, wobec których nadzór zakończył się niepomyślnie wskutek niewykonywania przez nich obowiązków i poleceń, a jaki tych, którym nadzór zakończył się niepomyślnie wskutek popełnienia przez nich przestępstwa?

— jakie są odsetki recydywistów — tak zwykłych, jak i wielokrotnych — w grupie tych, którzy popełnili w czasie nadzoru przestępstwo, a którym w nowym wyroku skazującym orzeczono nadzór, ośrodek czy w ogóle nie zastosowano wobec nich środka specjalnego?

W formie konkluzji przeprowadzonych badań chcieliśmy udzielić odpowiedzi na następujące pytanie:

— jaki jest ogólny zakres stosowania wobec recydywistów środków specjalnych bez względu na moment, w którym zostały one orzeczone?

Odpowiedź ta wydaje się o tyle istotna, że istniejąca u nas statystyka sądowa nie umożliwia orientacji w tej ważnej przeciw sprawie. Jak dotąd, mimo obowiązywania już od ponad 10 lat specjalnych przepisów dotyczących odpowiedzialności za przestępstwa popełnione w warunkach recydywy, ciągle nie wiadomo, jak system tych przepisów funkcjonuje w praktyce.

Ponieważ badaniami naszymi chcieliśmy objąć zarówno orzecznictwo sądów karnych, jak i penitencjarnych w zakresie stosowania środków specjalnych, powstał problem, jak dobrać próbę, aby było możliwe zbadanie decyzji, które są podejmowane w różnych etapach postępowania sądowego i wykonawczego. Do wyboru miałyśmy jeden z dwóch typów badań: badania longitudinalne lub badania przekrojowe. Zaletą badań longitudinalnych jest to, że występuje w nich tylko jedna próba i można prześledzić w nich mechanizm podejmowania decyzji w stosunku do tych samych osób w różnym czasie, co jest szczególnie ważne, gdy

się chce określić ogólny zakres stosowania środków specjalnych bez względu na moment w którym zostały one orzeczone. Na przeprowadzenie takich badań potrzebny jest jednak długi czas, przy tym decyzje będą pochodzić z różnych okresów, co może mieć znaczenie ze względu na ewentualne zmiany w polityce karnej. W przypadku badań przekrojowych mamy z kolei do czynienia z różnymi próbami, ale za to decyzje pochodzą z tego samego okresu. Pozwala to na charakterystykę aktualnej polityki karania, trudno jest jednak wtedy określić ogólny zakres stosowania tych środków. Badania nasze musiałyśmy przeprowadzić w stosunkowo krótkim czasie, przy tym zależało nam bardziej na uchwyceniu aktualnego stanu w zakresie stosowania środków specjalnych przez sądy karne i penitencjarne i dlatego zdecydowałyśmy się na typ badań przekrojowych

Zbiorowość badanych stanowili recydywiści (w rozumieniu art. 60 k.k.) z całej Polski, wybrani w trzech próbach losowych: pierwsza obejmowała wszystkich recydywistów skazanych prawomocnie w okresie

1 III — 30 IV 1979 r. (1181 osób), druga obejmowała wszystkich zwolnionych z zakładów karnych po odbyciu kary pozbawienia wolności w okresie III — 31 III 1979 r. (874 osoby), trzecia obejmowała wszystkich recydywistów, wobec których zakończono wykonywanie nadzoru w okresie IIV — 31V 1979 r. (544 osoby)⁶. Łączna liczba badanych wyniosła

2 599. Ze zbiorowości tej wyeliminowano 72 przypadki (tj. 2,8%) z uwagi na brak kompletu danych, pochodzących z kart karnych⁷. W rezul-

---

⁶ W 1979 r. skazano prawomocnie w warunkach art. 60 i 61 k.k. 14 786 recydywistów. Najliczniejszą grupę wśród nich stanowili recydywiści zwykli (11 031, tj. 74,6%), a następnie wielokrotni recydywiści (1539, tj. 10,4%). Recydywistów skazanych za zbrodnie (art. 60 § 3) popełnione w warunkach art. 60 § 1 było 759 (5,1%), a w warunkach § 2 tego przepisu — 77 (0,5%). Dość duża była też grupa recydywistów skazanych przy zastosowaniu art. 61 k.k. — 1 261 osób (8,5%) skazanych w związku z § 1 art. 60 k.k. i 119 (10,8%) osób skazanych w związku z § 2 art. 60 k.k. Sąd wyrokujący w sprawie orzekł nadzór 9 568 recydywistom, a u- mieszczanie w ośrodku 550. Problematyka polityki karnej sądów powszechnych wobec recydywistów w okresie 1970—1979 została omówiona szeroko w studium J. Jasińskiego *Przemiany polityki karnej sądów powszechnych rozwijanej na tle przepisów nowej kodyfikacji karnej (1970—1979)*, zawartym w niniejszym numerze „Archiwum Kryminologii”.

⁷ Przypadki zostały wyeliminowane z następujących powodów:

W I próbie wyeliminowano 35 przypadków (13% ogółu przypadków), w tym: 3 osoby, co do których otrzymano odpowiedzi z CSR „brak karty karnej”; 1 osobę, co do której otrzymano odpowiedź z CKSiTA „brak karty karnej”; 3 osoby, co do których z obydwo rejestrów nadeszła odpowiedź „brak karty karnej”, brak informacji o karalności badanych lub o ich pobytach w zakładach karnych uniemożli- wiał dokonanie kodażu danego przypadku;

27 osób, co do których stwierdzone rozbieżności pomiędzy danymi o skazaniach

tacie zbiorowości w poszczególnych próbach były następujące: I — 1148 osób, II — 869 osób, III — 512 osób (łącznie 2 527 osób). Duża liczba przypadków objętych badaniami pozwala przypuszczać, że wyeliminowanie tych 72 przypadków nie skrzywi wyników badań.

Dane z kart karnych były zakodowane według specjalnie opracowanego klucza. Obejmowały one następujące informacje: miejsce zamieszkania badanego, miejsce sprawy sądowej, płeć badanego, liczba spraw karnych zakończonych prawomocnym wyrokiem skazującym, typ przestępczości, skazania za czyny chuligańskie, liczba popełnionych czynów, wiek pierwszego skazania, rodzaj pierwszej orzeczonej kary, wymiar pierwszej kary izolacyjnej, suma orzeczonych kar bezwzględnego pozbawienia wolności, suma odbytych kar bezwzględnego pozbawienia wolności, procent czasu spędzony w zakładzie karnym od ukończenia 17 lat do końca ostatniego pobytu, przeciętna szybkość recydywy, wymiar ostatniej kary. Odpowiedzi na zarysowane wyżej pytania muszą się zamykać w granicach tych zmiennych.

Zebrany materiał został przeanalizowany w ten sposób, że porównano ze sobą grupy badanych wyodrębnione ze względu na decyzje o zastosowaniu środków specjalnych. Porównania te były przeprowadzone dla każdej z trzech prób odrębnie, a w ramach tych samych prób — osobno dla recydywistów skazanych w warunkach § 1 art. 60 k.k. i dla recydywistów skazanych w warunkach § 2 tego przepisu. Różnice między wyodręb-

i danymi o pobytach w zakładach karnych uniemożliwiały prawidłowe zakodowanie przypadków;

1 osobę, która została uniewinniona w ostatniej sprawie (do badań kwalifikowani byli wyłącznie recydywiści skazani).

W II próbie wyeliminowano 5 przypadków (0,6% ogólnej liczebności próby): 1 osobę, co do której otrzymano odpowiedź z CRS „brak karty karnej”; 1 osobę, co do której otrzymano odpowiedź z CKSiTA „brak karty karnej”; 3 osoby, w przypadku których istniały rozbieżności między danymi z obydwu rejestrów, uniemożliwiające zakodowanie tych przypadków.

W III próbie wyeliminowano 32 przypadki (4,4%): 9 osób, co do których otrzymano odpowiedź z CKSiTA „brak karty karnej”; 5 przypadków, co do których nadesłano podwójne informacje (przypadki te były po prostu liczone dwukrotnie); 1 przypadek, w którym odpowiedź z CKSiTA była prawidłowa, ale odpowiedź z CRS dotyczyła innej osoby; 4 przypadki, w których NO nie był wykonywany, ponieważ recydywiści ci zostali warunkowo zwolnieni i wykonywano wobec nich dozór (postępowanie w przedmiocie nadzoru ochronnego wobec nich umorzono); 1 przypadek, odnośnie którego nie nadesłano informacji o sposobie zakończenia nadzoru ochronnego, poprzestając na informacji o dacie zakończenia nadzoru ochronnego; 4 przypadki, w których rozbieżności między danymi o karalności z CRS a danymi o pobytach w zakładach karnych z CKSiTA uniemożliwiały zakodowanie tych przypadków; 8 przypadków, w których brak było danych co do powodów niepomyślnego zakończenia nadzoru.

nionymi grupami ze względu na poszczególne zmienne testowano przy pomocy testu χ^2 lub testu na różnice między średnimi. Hipotezę o braku różnic weryfikowano na poziomie istotności równym lub mniejszym niż 0,05.

Na zakończenie warto powiedzieć parę słów na temat sposobu prezentacji wyników badań. Odzwierciedla on właściwie schemat analizy danych: każda z prób została przedstawiona w odrębnej części artykułu, a w ramach każdej z tych części, po wstępnej charakterystyce próby ze względu na rozkład dwóch zmiennych — kodeksowej kategorii recydywy i rodzaju decyzji o zastosowaniu środków specjalnych — omawiano kolejne zmienne ujęte w dwie grupy: przestępczość badanych i stosowane wobec nich środki karne. Artykuł zamyka podsumowanie, w którym podejmujemy próbę oszacowania, jaki jest ogólny zakres stosowania wobec recydywistów środków specjalnych.

II. STOSOWANIE ŚRODKÓW SPECJALNYCH PRZEZ SĄDY KARNE

Przedmiotem tej części pracy jest charakterystyka pierwszej grupy badanych — 1 146 recydywistów (w rozumieniu art. 60 k.k.) z całej Polski skazanych w okresie I III — 30 IV 1979 r.

Wśród ogółu badanych najliczniejsza była grupa recydywistów zwykłych — 928 osób (ok. 81%), a następnie grupa wielokrotnych recydywistów — 137 osób (12%). Znikomy był natomiast udział recydywistów skazanych za zbrodnie (art. 60 § 3 k.k.) — 0,7%; niewielki był także odsetek recydywistów, w stosunku do których sąd zastosował nadzwyczajne złagodzenie kary przewidziane w art. 61 k.k. (6,4%)⁸. W tej ostat-

Tablica L Badani recydywiści według kategorii recydywy oraz orzeczonych środków specjalnych

Kategoria recydywy (art. k.k.)	Nie stosowano środków specjalnych		Orzeczono nadzór		Orzeczono ośrodek		Razem		
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	%
60 § 1	287	30,9	640	69,0	1	0,1	928	100	80,9
60 § 2	13	9,5	85	62,0	39	28,5	137	100	12,0
60 § 3	3		5		0		8		0,7
61	66	90,4	7	0,6	0		73	100	6,4
Ogółem	369		737		40		1146		100

⁸ Nie będziemy się dalej zajmować tymi dwiema grupami.

niej grupie zdecydowanie przeważali sprawcy, którzy popełnili przestępstwo w warunkach art. 60 § 1 k.k.

Jak pokazuje tablica 1, sąd szeroko korzystał z możliwości orzeczenia nadzoru wobec recydywistów skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k. — aż w ok. 70% przypadków zastosowano ten środek. W stosunku do recydywistów skazanych w warunkach art. 60 § 2 k.k. sąd wyrokujący w sprawie zgodnie z art. 62 § 2 k.k. musiał zastosować jeden z dwóch środków — nadzór albo ośrodek. W zbadanym materiale w większości przypadków skazania w warunkach art. 60 § 2 k.k. sąd orzekł nadzór (62%), ale odsetek przypadków orzeczenia o umieszczeniu w ośrodku należy uznać za wysoki (29) w świetle wspomnianych wcześniej wytycznych SN, które zaleciły sądowi stosowanie w pierwszej kolejności nadzoru. W stosunku do 13 wielokrotnych recydywistów nie zastoso-

Tablica 2. Badani recydywiści według wieku w chwili ostatniego skazania

Wiek w chwili ostatniego skazania	Recydywiści skazani w warunkach art. 60 §1				Recydywiści skazani w warunkach art. 60 §2			
	nie stosowano środków specjalnych		orzeczone nadzór		orzeczone nadzór		orzeczone ośrodek	
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
17—20	10	3,5	6	0,9	0	—	0	—
21—24	67	23,4	127	20,4	2	2,4	0	—
25—29	69	24,0	176	27,9	5	5,9	0	—
30—34	49	17,0	128	20,3	22	25,9	14	35,9
35—39	34	11,8	88	13,9	15	17,6	4	10,3
40—44	27	9,4	48	7,6	19	22,3	9	23,1
45—49	21	7,3	33	5,2	13	15,3	7	17,9
50-59	10	3,5	24	3,8	7	8,2	5	12,8
60 i więcej	0	—	2	0,3	2	2,4	0	—
Ogółem	287	100	632*	100	85	100	39	100

* Ponadto w 8 przypadkach brak danych.

wano w ogóle środków specjalnych, co jest sprzeczne z przepisem art. 62 § 2 k.k. Podobnie, w naszym materiale wystąpił jeden przypadek błędnego orzeczenia ośrodka wobec recydywisty zwykłego, jak również 7 przypadków orzeczenia nadzoru sprawcom skazanym przy zastosowaniu art. 61 k.k. W analizie naszej nie będziemy się dalej zajmować tymi przypadkami.

Wielokrotni recydywiści byli, jak można było oczekiwać, istotnie starsi (średnia wieku: 39,9 lat; s: 7,09) w chwili ostatniego skazania (tj. skazania, w związku z którym zostali dobrani do badań) niż recydywiści zwykli (średnia wieku: 31,6 lat; s: 8,62)⁹. Średnia wieku w momencie badań nie różnicowała istotnie ani recydywistów zwykłych, którym orzeczono nadzór i w stosunku do których nie zastosowano tego środka, ani recydywistów wielokrotnych, którym orzeczono nadzór i którym orzeczono ośrodek. Recydywiści skazani w warunkach art. 60 § 1 k.k., którym orzeczono nadzór, byli tylko nieco młodsi (średnia: 31,4 lat) od tych, którym orzeczono ośrodek (średnio: 31,8 lat). Z kolei recydywiści skazani w warunkach art. 60 § 2 k.k., którym orzeczono nadzór, byli nieznacznie młodsi (średnia: 39,5 lat) od tych, którym orzeczono umieszczenie w ośrodku (średnia: 39,8 lat).

Wśród skazanych W warunkach art. 60 § 1 k.k. znalazło się wielu (³/₄) młodocianych i młodych dorosłych (w wieku 17—24 lat w chwili ostatniego skazania); nieco więcej w grupie badanych, w stosunku do których sąd nie zastosował środka specjalnego, niż w grupie badanych, którym orzeczono nadzór. Około połowy recydywistów zwykłych miało poniżej 30 lat w momencie skazania w ostatniej sprawie, podczas gdy wśród wielokrotnych recydywistów przeważali sprawcy w wieku 30 lat i więcej. W grupie wielokrotnych recydywistów, w stosunku do których sąd zastosował ośrodek, nie było ani jednego badanego, który miałby poniżej 30 lat, niewielki też był odsetek (ok. 8%) sprawców w tym wieku wśród badanych, którym sąd orzekł nadzór. Zwraca jednak uwagę fakt, że najliczniej reprezentowani byli w grupie wielokrotnych recydywistów, którym orzeczono umieszczenie w ośrodku, skazani w wieku 30—34 lat i że odsetek sprawców w wieku do 34 lat jest zbliżony w obu porównywanych grupach, tj. wielokrotnych recydywistów, którym orzeczono nadzór i którym orzeczono ośrodek.

Przeważającą większość badanych stanowili mężczyźni (ok. 98%). Nie stwierdziliśmy też istotnych różnic pod tym względem między wyróżnionymi z uwagi na rodzaj orzeczonego ośrodka specjalnego grupami recydywistów. Brak istotnych różnic zaobserwowaliśmy także, jeśli idzie o miejsce zamieszkania badanych. Większość spośród nich (70%) mieszkała w miastach.

Ważnym elementem charakterystyki badanych jest ich karalność.

⁹ Różnice pomiędzy średnimi zmiennych w opisywanych grupach kontrolowałyśmy przy pomocy testu różnicy między średnimi o następującym wzorze:

$$t = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sqrt{\frac{s_1^2}{N_1 - 1} + \frac{s_2^2}{N_2 - 1}}} \quad \text{gdzie } x \text{ oznacza średnią, } s \text{ odchylenie standardowe wzór}$$

wg. H. M. B l a l o c k : *Statystyka dla socjologów*, Warszawa 1975, s. 201—202.

Liczba spraw karnych zakończonych prawomocnym wyrokiem skazującym różnicuje istotnie, jak to wynika z tablicy 3, wyodrębnione ze względu na rodzaj orzeczonych środków specjalnych grupy badanych tylko w przypadku skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k. Jeśli idzie natomiast o skazanych w warunkach art. 60 § 2 k.k., to zaobserwowana różnica między badanymi, którym orzeczono nadzór, a tymi, którym orzeczono ośrodek, nie jest statystycznie istotna.

Tablica 3. Badani recydywiści według liczby spraw karnych zakończonych prawomocnym wyrokiem skazującym

Liczba spraw karnych	Recydywiści skazani w warunkach art. 60 §1				Recydywiści skazani w warunkach art. 60 §2			
	nie stosowano środków specjalnych		orzeczono nadzór		orzeczono nadzór		orzeczono ośrodek	
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
2	60	20,9	126	19,7	0	—	0	—
3	78	27,2	143	22,3	2	2,4	0	—
4	67	23,4	131	20,5	8	9,4	1	2,6
5	30	10,5	96	15,0	10	11,8	5	12,8
6	20	7,0	69	10,8	10	11,8	9	23,1
7	9	3,1	37	5,8	14	16,4	4	10,2
8	9	3,1	12	1,9	13	15,3	6	15,4
9	7	2,4	7	1,0	6	7,1	5	12,8
10 i więcej	7	2,4	19	3,0	22	25,8	9	23,1
Ogółem	287	100	640	100	85	100	39	100

$$X^2 = 15,628; df=8$$

Różnica istotna

$$X^2 = 4,874; df=5$$

(połączone kategorie 3 + 4)*

Różnica nieistotna

* Przy obliczaniu testu X^2 & podzbiórce recydywistów skazanych w warunkach art. 60 §2 k.k. ze względu na nie wielką liczbę sprawców skazanych uprzednio 3- lub 4-krotnie utworzono jedną wspólną kategorię dla sprawców skazanych 3 i 4-krotnie.

Podobnymi motywami kierowano się przy łączeniu kategorii w dalszych tablicach (tablice 4 i 5).

Od 2 do 4 spraw miało ok. 72% recydywistów zwykłych, w stosunku do których sąd nie zastosował środka specjalnego, i ok. 63% badanych, którym orzeczono nadzór, a 5—6 spraw odpowiednio: 17,5% i 25,8%. Z kolei wśród wielokrotnych recydywistów było aż ok. 25% skazanych, którzy mieli co (najmniej 10 spraw). Na uwagę zasługuje fakt, że odsetek badanych, którzy mieli 10 lub więcej spraw, był zbliżony w obu porównywanych grupach, tj. wśród wielokrotnych recydywistów, którym orzeczono nadzór i w stosunku do których zastosowano ośrodek. Analizę karalności badanych nie ograniczyliśmy tylko do porównania rozkładów zmiennej charakteryzującej liczbę spraw karnych zakon-

czonych prawomocnym wyrokiem skazującym, ale także obliczyliśmy średnie tej zmiennej. Recydywiści zwykli, którym orzeczono nadzór, mieli przeciętnie 4,3 sprawy, podczas gdy ci, w stosunku do których nie zastosowano tego środka, niewiele mniej — 4,1 sprawy. Różnica ta nie jest statystycznie istotna. Nieistotna jest również różnica między średnią liczbą spraw wielokrotnych recydywistów, którym orzeczono nadzór (średnia: 7,6), a średnią liczbą spraw tych, którym orzeczono ośrodek średnia: 8,4).

Ponieważ w jednej sprawie badani mogli odpowiadać za kilka czynów, obliczyliśmy także dla każdej z analizowanych grup średnią liczbę czynów, za które badani byli prawomocnie skazani w tych wszystkich sprawach łącznie. Jak się okazało, średnia liczba czynów nie różnicowała istotnie porównywanych grup. Recydywiści skazani w warunkach art. 60 § 1 k.k., którym sąd orzekł nadzór, byli przeciętnie karani za 6,4 czynów, a ci, w stosunku do których sąd nie zastosował środka specjalnego — za 6,1 czynów. Średnia liczba czynów nie różnicowała istotnie recydywistów skazanych w warunkach art. 60 § 2 k.k., którym orzeczono nadzór (średnia: 10,7) i którym orzeczono umieszczenie w ośrodku (średnia: 12,5), mimo że różnica ta jest bardziej uchwytna.

Z wielu badań wynika, że ważną cechą przestępczości wielokrotnych recydywistów jest różnorodność popełnianych przestępstw¹⁰. Różnorodność ta cechowała także przestępczość naszych badanych — prawie $\frac{2}{3}$ badanych popełniło różne przestępstwa. Karani wyłącznie za przestępstwa przeciwko mieniu stanowili ok. 28%, a karanych wyłącznie za przestępstwa agresywne było tylko ok. 4%. Podobnie, tylko, ok. 4% badanych popełniało wyłącznie inne rodzaje przestępstw¹¹. Mimo

---

¹⁰ Por. np. Z. Ostrhańska: *Wielokrotni recydywiści w świetle badań kryminologicznych i psychologicznych*, „Archiwum Kryminologii”, t. VII, 1976, s. 9.

¹¹ Do przestępstw o charakterze agresywnym zaliczono przestępstwa zakwalifikowane z art. 148 § 1, 155 § 1, 156 § 1 i 2, 157 § 2, 158 § 1, 2, i 3, 159, 182 § i, 233, 234 § 1 i 2, 235, 184 § 1 i 2, 168 § 1 i 2, 212 k.k. z 1969 r. i odpowiednio z następujących artykułów k.k. z 1932 r.: art. 225 § 1, 235 § 1, 236 § 1, 237 § 1, 239 § 1, 246 § 1 i 2, 241 § 1, 246, 132, 133, 204 § 1 oraz art. 23 ustawy z 10 XII 1959 r. o zwalczaniu alkoholizmu (Dz. U. nr 69, poz. 434).

Przestępstwo rozboju (art. 210 § 1 i 2 k.k. z 1969 r. i art. 259 k.k. z 1932 r.) kwalifikowano do typu przestępczości jako przestępstwo, na które składają się dwa czyny, jeden przeciwko mieniu i jeden o charakterze agresywnym.

Przestępstwa przeciwko mieniu: przestępstwa wymienione w rozdziale XXIX (z wyjątkiem: przestępstw z art. 210 i 212) k.k. z 1969 r. oraz art. 134 § 1 i 2 k.k. i przestępstwa z rozdziału XXXIX (z wyjątkiem przestępstw z art. 259 i 263) k.k. z 1932 r. oraz przestępstwa przeciwko mieniu określone w ustawach szczególnych: dekrete z 4 III 1953 r. o wzmożeniu ochrony własności społecznej (Dz. U. nr 17, poz. 68) oraz dekrete z 4 III 1953 r. o ochronie własności społecznej przed drobnymi kradzieżami (Dz. U. nr 17, poz. 69), ustawie z 18 VI 1953 r. o odpowiedzial-

to dominował oczywiście w naszym materiale tak charakterystyczny dla recydywistów typ przestępczości przeciwko mieniu, zwłaszcza wśród skazanych w warunkach art. 60 § 2 k.k.

Wśród recydywistów zwykłych, którym sąd orzekł nadzór, było ok. 66% sprawców popełniających wyłącznie lub przede wszystkim przestępstwa przeciwko mieniu, a w grupie badanych, wobec których sąd nie zastosował tego środka — 56%. Różnica ta jest istotna statystycznie. Odsetek sprawców, którzy popełniali wyłącznie lub przede wszystkim przestępstwa agresywne, był podobny w obu porównywanych grupach — ok. 16 (w grupie badanych, w stosunku do których sąd nie zastosował środka specjalnego) i ok. 13 (wśród badanych, którym orzeczono nadzór).

W grupie wielokrotnych recydywistów, którym orzeczono umieszczenie w ośrodku, więcej było osób, ale nieistotnie, które popełniały wyłącznie lub przede wszystkim przestępstwa przeciwko mieniu (ok. 98%), niż wśród tych, którym sąd orzekł nadzór (86%).

Jedną z cech recydywy specjalnej wielokrotnej jest popełnienie umyślnego przestępstwa z chęci osiągnięcia korzyści majątkowej albo o charakterze chuligańskim. Dlatego wydawało się konieczne ustalenie, ilu spośród badanych popełniło co najmniej dwa przestępstwa o charakterze chuligańskim. Z analizy danych wynika, że grupa badanych, którzy co najmniej jeden raz byli skazani za przestępstwa o charakterze chuligańskim, była dość liczna w naszym materiale — ponad $\frac{1}{5}$ badanych. Większość z nich była jednak skazana tylko jeden raz za tego typu czyn; tylko 10% badanych było skazanych co najmniej dwukrotnie za przestępstwa chuligańskie. Co ciekawsze jednak, liczba skazań za czyny chuligańskie nie różnicowała istotnie Skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k. i skazanych w warunkach art. 60 § 2 k.k. Wśród skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k. było ok. 13% sprawców karanych jednokrotnie za przestępstwo chuligańskie i ok. 10% karanych co najmniej dwa razy za ten rodzaj przestępstw. Także 13% skazanych w warunkach art. 60 § 2 k.k. było karanych jednokrotnie za przestępstwo chuligańskie i ok. 7% — dwukrotnie.

ności karnej za przestępstwa przeciw własności społecznej (Dz. U. nr 36, poz. 223).

Do typu sprawców przestępstw wyłącznie innego rodzaju zakwalifikowano tych, którzy byli skazani wyłącznie za przestępstwa nie zakwalifikowane do kategorii przestępstw agresywnych ani do kategorii przestępstw przeciwko mieniu (np. skazani wyłącznie za przestępstwo uchylania się od alimentów — art. 186 k.k. z 1969 r.)

Do typu sprawców przestępstw wyłącznie różnego rodzaju kwalifikowano recydywistów, którzy byli skazywani za przestępstwa przeciwko mieniu, przestępstwa o charakterze agresywnym i przestępstwa innego od wymienionych wyżej rodzaju, przy czym żadna z dwóch pierwszych kategorii przestępstw nie była przeważająca w ich przestępczości.

Tablica 4. Badani recydywiści według typu przestępczości

Typ przestępczości	Recydywiści skazani w warunkach art. 60 §1				Recydywiści skazani w warunkach art. 60 §2			
	nie stosowa- no środków specjalnych		orzeczone nadzór		orzeczone nadzór		orzeczone ośrodek	
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
1. wyłącznie przeciwko mieniu	66	23,0	190	29,7	23	27,1	12	30,8
2. przewaga przestępstw przeciwko mieniu	95	33,1	231	36,1	50	58,8	26	66,7
3. wyłącznie przestępstwa o charakterze agresywnym	18	6,3	21	3,3	1	1,2	0	
4. przewaga przestępstw o charakterze agresywnym	27	9,4	63	9,8	4	4,7	0	
5. równowaga przestępstw przeciwko mieniu i przestępstw o charakterze agresywnym	7	2,4	11	U	0		0	
6. przestępstwa różnego rodzaju	56	19,5	97	15,2	6	7,0	1	2,5
7. przestępstwa wyłącznie innego rodzaju	18	6,3	27	4,2	1	1,2	0	
Ogółem	287	100	640	100	85	100	39	100

$\chi^2 = 7,952$; $df = 1$
(połączono kat. 1 + 2 oraz kat. 3 + 4 + 5 + 6 + 7)
Różnica nieistotna

$\chi^2 = 2,671$; $df = 1$
(połączono kat. 1 + 2 oraz kat. 3 + 4 + 5 + 6 + 7)
Różnica nieistotna

Gdy porównujemy wielokrotnych recydywistów, którym orzeczono nadzór, z tymi, którym orzeczono ośrodek, to uderza przede wszystkim to, że w tej ostatniej grupie mniej było osób skazanych przynajmniej dwa razy za przestępstwa o charakterze chuligańskim. Podobną prawidłowość można zaobserwować, gdy zestawiamy ze sobą recydywistów zwykłych, którym orzeczono nadzór, z tymi, wobec których nie zastosowano tego środka. Wśród badanych, których potraktowano surowiej — orzeczono nadzór — było mniej sprawców skazanych co najmniej dwukrotnie za przestępstwa chuligańskie. Występujące różnice pod względem liczby skazań za przestępstwa chuligańskie między wyodrębnionymi ze względu na decyzje w sprawie zastosowania środków specjalnych grupami badanych nie są istotne statystycznie.

Obraz „kariery przestępczej” badanych byłby niepełny, gdyby pominąć kwestię początków przestępczości. Zakres informacji, jakimi dysponowałyśmy, jest oczywiście bardzo ograniczony i właściwie, z wyjątkiem badanych, wobec których stosowany był zakład popraw

czy, dotyczy przestępstw popełnionych przez badanych po ukończeniu 17 lat.

Jeśli idzie o okres nieletności, to w 92 przypadkach (8%) występowała w kartach karnych informacja, że sąd dla nieletnich skazał badanych na umieszczenie w zakładzie poprawczym, przy tym odsetek ten był wyższy w grupie recydywistów zwykłych (8,4%) niż recydywistów wielokrotnych (6,8%). Ponieważ średnia wieku w ostatniej sprawie była niższa w przypadku recydywistów skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k., można przypuszczać, że dane charakteryzujące początek przestępczości tej grupy są pełniejsze od analogicznych danych odnoszących się do sprawców skazanych w warunkach § 2 tego przepisu. Wśród recydywistów zwykłych, w stosunku do których sąd nie zastosował środka specjalnego, było 10,1% badanych, co do których występowała informacja o skazaniu na umieszczenie w zakładzie poprawczym, a w grupie badanych, którym orzeczono nadzór — 7,7% przypadków. Dane o orzeczeniu zakładu poprawczego były także w 4,7% przypadków zastosowania wobec wielokrotnego recydywisty nadzoru i 10,3% przypadków orzeczenia ośrodka. Średni wiek pierwszego orzeczenia zakładu poprawczego wynosił w grupie skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k. — 15,8 lat, a w grupie skazanych w warunkach § 2 tego przepisu — 16,2 lata.

Pełniejszymi i bardziej wiarygodnymi danymi dysponowałyśmy, jeśli idzie o karalność badanych po ukończeniu 17 lat. Dla około połowy badanych wiek pierwszego skazania przypada na lata 17—20, a więc gdy badani byli jeszcze młodocianymi. Spora też grupa badanych była skazana po raz pierwszy w wieku 21—24 lat (ok. 20%). Można więc powiedzieć, że pierwsze skazania badanych zaczęły się na ogół wcześniej, mimo że w porównaniu z innymi badaniami stosunkowo liczna była w naszym materiale grupa sprawców karanych po raz pierwszy w wieku powyżej 24 lat¹².

Około 75% recydywistów zwykłych, którym orzeczono nadzór, było karanych po raz pierwszy w wieku 17—24 lat; osób takich było też dużo, ale istotnie mniej wśród badanych, w stosunku do których sąd nie zastosował środka specjalnego (ok. 68%). Bardziej zbliżone pod względem wieku pierwszej karalności były grupy wielokrotnych recydywistów: ok. 74% badanych, którym orzeczono nadzór, miało pierwszą sprawę sądową w wieku 17—24 lat, a badanych, których pierwsze skazania miały miejsce w tym przedziale wieku, było tylko nieco mniej wśród tych, którym orzeczono ośrodek (ok. 71%). Różnica ta nie jest istotna statystycznie.

Średni wiek pierwszego skazania nie różnicował istotnie recydywistów skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k., w stosunku, do których

---

¹² Por. np. Ostrihanska : *op. cit.*, s. 12

sąd nie zastosował środka specjalnego (średnia: 23,3) i którym sąd orzekł nadzór (średnia: 22,5). Nieistotna też była pod tym względem różnica między recydywistami skazanymi w warunkach art. 60 § 2 k.k., którym orzeczono nadzór (średnia: 22,5), a tymi, którym orzeczono umieszczenie w ośrodku (średnia: 22,3).

Dalszym elementem charakteryzującym przestępczość badanych, choć także w pewnym stopniu i stosowane wobec nich kary, jest długość przeciętnego pobytu na wolności między kolejnymi skazaniami („szybkość recydywy”). Najdłużej przebywali na wolności między kolejnymi skazaniami recydywiści zwykli, w stosunku do których sąd nie zastosował środka specjalnego (średnio 22,5 miesiąca), a następnie należący do tej kategorii recydywy badani, którym orzeczono nadzór (średnio: 20,7 miesiąca). Krótsze pobyty na wolności między kolejnymi skazaniami były z kolei charakterystyczne dla wielokrotnych recydywistów, przy tym różnica między tymi, którym orzeczono nadzór (średnia: 15,1), a tymi, którym orzeczono ośrodek (średnia: 15,5), nie jest istotna statystycznie.

Z przeprowadzonych przez nas badań wynika, że aż w stosunku do ok. 90% badanych sąd zastosował jako pierwszą karę bezwzględne pozbawienie wolności. Tak wysoki odsetek stosowania kar izolacyjnych już przy pierwszym skazaniu nasuwa pytanie, czy przypadkiem nie mamy tu do czynienia ze zniekształconym obrazem stosowanych kar. Nie można bowiem wykluczyć, że pierwsze skazania na kary nieizolacyjne, zwłaszcza zaś karę pozbawienia wolności z zawieszeniem jej wykonania, uległy zatarciu. Biorąc jednak pod uwagę przedstawione wcześniej dane na temat wieku pierwszego skazania, przypuszczać można, że w znacznej liczbie przypadków nie nastąpiło zatarcie pierwszego skazania. Rodzaj pierwszej wymierzonej kary kara bezwzględnego pozbawienia wolności czy inna kara — różnicuje istotnie tylko skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k. Około 87% badanych, w stosunku do których nie zastosowano środka specjalnego, i ok. 92% badanych, którym orzeczono nadzór, miało jako pierwszą karę bezwzględne pozbawienie wolności. Jeśli idzie o wielokrotnych recydywistów, to ten rodzaj kary wymierzony był już przy pierwszym skazaniu 98,8% badanych, którym orzeczono nadzór i wszystkim badanym, wobec których zastosowano ośrodek (różnica ta nie jest istotna statystycznie).

Tak wysoki odsetek badanych, którym wymierzono już przy pierwszym skazaniu karę izolacyjną, uzasadnia zajęcie się dalej bliższą charakterystyką stosowania tego środka wobec badanych.

Na początku powstaje pytanie, jak długo przebywali badani w zakładach karnych, biorąc pod uwagę wszystkie skazania na karę bezwzględnego pozbawienia wolności.

Recydywiści skazani w warunkach art. 60 § 1 k.k., w stosunku do których sąd nie zastosował nadzoru, przebywali średnio w sumie ok. 3,6 lat w zakładzie karnym (średnia: 42,9 miesiąca), a ci, którym orzeczono nadzór, nieco dłużej — ok. 3,8 lat (średnia: 45,2 miesiąca), ale różnica ta nie jest istotna statystycznie. Recydywiści skazani w warunkach art. 60 § 2 k.k., którym sąd orzekł nadzór, spędzili w więzieniu przeciętnie 9,4 lat (średnia: 112,6 miesiąca), a badani, którym orzeczono ośrodek, dłużej, ale nieistotnie — 10,1 roku (średnia: 191,8 miesiąca). Gdy porównujemy natomiast średnie sumy orzeczonych kar pozbawienia wolności, to w przypadku recydywistów zwykłych różnica między tymi, w stosunku do których nie zastosowano środka specjalnego (średnia: 66,5 miesiąca; s: 38,38), a tymi, którym orzeczono nadzór (średnia: 84,5 miesiąca; s: 47,6), jest istotna statystycznie.

Na postawione pytanie — ile lat spędzili w sumie badani w więzieniu — warto spojrzeć jeszcze od innej strony. Zamiast interesować się bezwzględną długością tego pobytu, można spróbować ustalić, jaki procent czasu od ukończenia 17 roku życia spędzili badani w więzieniu, a jaki na wolności. Takie ujęcie tej kwestii jest szczególnie ważne, gdy porównujemy badanych, którzy są w różnym wieku.

Recydywiści skazani w warunkach art. 60 § 1 k.k. spędzili w więzieniu przeciętnie 33% czasu od ukończenia 17 lat, przy tym różnica między badanymi, którym orzeczono nadzór (średnia: 33,4%), a tymi, w stosunku do których nie zastosowano środka specjalnego (średnia: 32,7%) jest nieistotna statystycznie. Jeśli idzie o recydywistów skazanych w warunkach art. 60 § 2 k.k., to okresy spędzone na wolności są w przybliżeniu równe ich pobytom w więzieniu. Nie zaobserwowano też pod tym względem istotnych różnic między badanymi, którym orzeczono nadzór (średni procent czasu spędzony w więzieniu: 48,1) i którym orzeczono ośrodek (średni procent czasu spędzony w więzieniu: 47,9).

Przejdźmy z kolei do wymiaru ostatniej kary. W przeważającej większości była to kara bezwzględnego pozbawienia wolności i tylko jej wymiarem będziemy się dalej interesować. Kary nieizolacyjne zastosowano tylko wobec badanych skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k., w stosunku do których sąd nie zastosował środka specjalnego (w 9,4% przypadków).

Średni wymiar ostatniej kary bezwzględnego pozbawienia wolności różnicował, ale nieistotnie statystycznie, wyodrębnione przez nas grupy badanych. W ostatniej sprawie sąd wymierzył recydywistom zwykłym, w stosunku do których nie zastosował środka specjalnego, karę o średniej długości 22,2 miesiąca, a badanym, którym orzekł nadzór, średnio o długości 21,2 miesiąca. Nieistotna różnica wystąpiła w średnim wymiarze kary wielokrotnym recydywistom, którym orzeczono nadzór (38,2

miesiąca) i którym orzeczono ośrodek (średnia: 45,2). W stosunku do recydywistów skierowanych do ośrodka zastosowano więc najdłuższe kary.

Charakterystyka stosowanych środków byłaby niepełna, gdybyśmy pominęły kwestię, czy w stosunku do badanych recydywistów stosowane już były uprzednio środki specjalne. Wszyscy badani wielokrotni recydywiści musieli już być bowiem skazani uprzednio w warunkach art. 60 § 1 k.k., a więc mogły już być wobec nich stosowane środki specjalne. Wśród recydywistów zwykłych mogli się także znaleźć badani, którzy byli już uprzednio skazani w warunkach recydywy specjalnej. W naszym materiale sprawców takich (recydywistów zwykłych skazanych już uprzednio w warunkach recydywy specjalnej) było ok. 40%. Odsetek ten był prawie identyczny w grupie badanych, którym w ostatniej sprawie orzeczono nadzór (37,7%), i w grupie badanych, w stosunku do których w ostatniej sprawie sąd nie zastosował środka specjalnego (36,3%).

Tablica 5. Badani recydywiści według środków specjalnych stosowanych uprzednio oraz orzeczonych w ostatniej sprawie

Uprzednio stosowane środki specjalne	Recydywiści skazani w warunkach art. 60 §1 k.k.				Recydywiści skazani w warunkach art. 60 §2 k.k.			
	nie stosowa- środków specjalnych		orzeczono nadzór		orzeczono nadzór		orzeczono ośrodek	
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
Nie stosowano	226	78,8	455	72,4	22	25,9	3	7,8
Orzeczono 1 raz nadzór	50	17,4	145	23,1	43	50,6	13	33,3
Orzeczono 2 razy nadzór	8	2,8	21	3,3	17	20,0	16	41,0
Orzeczono 3 lub więcej razy nadzór lub ośrodek	3	1,0	8	1,2	3	3,6	7	17,9
Ogółem	287	100	629*	100	85	100	39	100

$$X^2 = 4,297; df=3$$

Różnica nieistotna

* Ponadto w 12 przypadkach brak danych.

$$X^2 = 16,164; df=2$$

(połączono kat. 3+4)

Różnica istotna

Przedstawione w tablicy 5 dane dotyczą tylko uprzednio stosowanych środków specjalnych przez sądy karne (orzeczonych w wyroku skazującym). Na podstawie zebranego materiału nie możemy natomiast ustalić, czy decyzje sądu wyrokującego w sprawie nie zostały następnie

zmodyfikowane przez sądy penitencjarne pod koniec wykonania kary czy wskutek niepowodzenia nadzoru.

Sądy karne orzekły przy okazji uprzednich skazań co najmniej jeden raz nadzór ok. 22% recydywistów skazanych w ostatniej sprawie w warunkach art. 60 § 1 k.k., w stosunku do których w ostatniej sprawie nie zastosowano żadnego środka specjalnego, i ok. 27% badanych, którym orzeczono w ostatniej sprawie nadzór. Odsetki te byłyby wyższe, gdybyśmy uwzględnili tylko sprawców, którzy byli już uprzednio karani w warunkach art. 60 k.k. — odpowiednio 59,8 i 69,9. Z reguły nadzór orzeczony był uprzednio jeden raz, ale było także trochę przypadków, w których nadzór był stosowany już uprzednio dwa razy. Występujące różnice w zakresie stosowania uprzednio środków specjalnych nie są istotne statystycznie.

Istotna różnica, jeśli idzie o stosowane uprzednio środki specjalne, występuje pomiędzy wielokrotnymi recydywistami, którym orzeczono nadzór, i tymi, którym orzeczono ośrodek. Tylko 7,8% wielokrotnych recydywistów, którym w ostatniej sprawie orzeczono ośrodek, nie miało w ogóle orzeczonych środków specjalnych przy okazji uprzednich skazań. Wśród badanych, którym w ostatniej sprawie orzeczono nadzór odsetek ten wynosił 25,9.

*
*   *

Na podstawie przeprowadzonych badań możemy stwierdzić, że istotne różnice między badanymi, w stosunku do których zapadły odmienne decyzje w zakresie zastosowania środków specjalnych, zaznaczyły się tylko ze względu na niektóre z rozpatrywanych zmiennych. I tak recydywistów skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k. różnicowały istotnie na tych, którym orzeczono nadzór, i tych, wobec których nie zastosowano środków specjalnych, tylko następujące zmienne: liczba spraw karnych, typ przestępczości, rodzaj kary wymierzonej przy pierwszym skazaniu, wiek pierwszego skazania, suma orzeczonych kar bezwzględnej pozbawienia wolności. Jeśli idzie o wiek pierwszego skazania, jak również liczbę spraw karnych, to istotne różnice zaznaczyły się przy porównaniu rozkładów tych zmiennych, a nie ich średnich.

Recydywiści zwykli, którym orzeczono nadzór, byli w porównaniu z tymi, w stosunku do których nie zastosowano żadnego środka, osobami o wcześniejszym początku przestępczości, większej liczbie skazań, za które w sumie orzeczono im dłuższe kary, przy tym częściej wobec nich już przy pierwszym skazaniu zastosowano bezwzględne pozbawienie wol-

nosci, więcej wśród nich było także sprawców przestępstw wyłącznie lub przede wszystkim przeciwko mieniu.

Z kolei, jeśli idzie o recydywistów skazanych w warunkach art. 60 § 2 k.k., to istotna różnica między tymi, którym orzeczono nadzór, a tymi, którym orzeczono ośrodek, występuje tylko przy porównaniu uprzednio stosowanych środków specjalnych. Zgodnie z wytycznymi SN z 1979 r., jak i wykładnią przepisu art. 62 § 2 k.k. przez doktrynę prawa karnego, ośrodek jest w zdecydowanej większości orzekany sprawcom, wobec których były już uprzednio stosowane środki specjalne.

III. STOSOWANIE ŚRODKÓW SPECJALNYCH PRZEZ SĄDY PENITENCJARNE POD KONIEC WYKONANIA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Kolejną grupę badanych stanowiło 869 recydywistów, którzy byli zwolnieni z zakładów karnych, po odbyciu kary pozbawienia wolności, w okresie I II — 31 III 1979 r.

Tablica 6. Badani recydywiści według kategorii recydywy oraz zastosowanych środków specjalnych*

Zmiany orzeczeń o środkach specjalnych pod koniec kary	Skazani w warunkach art. 60 §1		Skazani w warunkach art. 60 §2		Razem
	lb.	%	lb.	%	
Nie stosowano środków specjalnych w wyroku w tym: warunkowo zwolnieni pozostali	280 88 192	35,3	10 10	13,7	290
Nie zmieniono orzeczenia o nadzorze	352	44,6	32	43,8	384
Nie zmieniono orzeczenia o ośrodku	3	0,4	21	28,8	24
Zmieniono ośrodek na nadzór	2	0,3	2	2,7	4
Warunkowo zwolnieni, gdy w wyroku orzeczono nadzór	152	19,3	7	9,6	159
Warunkowo zwolnieni, gdy w wyroku orzeczono ośrodek	0	0	1	1,4	1
Orzeczenia nadzoru pod koniec kary	1	0,1	0	0	1
Ogółem	790	100	73	100	863

* Ponadto 5 przypadków skazania z art. 60 §3.

Nie było natomiast skazań przy zastosowaniu art. 61.

Na ogólną liczbę 790 skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k. decyzja sądu wyrokującego w sprawie karnej uległa zmianie w zakresie stosowania środków specjalnych w 155 przypadkach (19,7%). Najliczniejszą

grupę stanowiły wśród nich przypadki, w których sąd penitencjarny warunkowo przedterminowo zwolnił badanych, którzy mieli w wyroku skazującym orzeczonego nadzór — 152 przypadki (19,3%). Zmiany decyzji sądu wyrokującego w sprawie co do zastosowania środków specjalnych, opierające się na innych podstawach prawnych, należały do rzadkości; tylko w 1 przypadku orzeczono nadzór pod koniec wykonania kary pozbawienia wolności, gdy wyrok takiego orzeczenia nie zawierał, i w 2 przypadkach zmieniono ośrodek na nadzór (orzeczenie w wyroku ośrodka w tych 2 przypadkach było nieprawidłowe, ponieważ badani byli skazani w warunkach art. 60 § 1 k.k.). W pozostałych przypadkach sąd penitencjarny nie zmienił orzeczenia sądu wyrokującego w sprawie. Przypadków takich było w sumie 635 (80,4%). W większości byli to badani, którym w wyroku sąd kamy orzekł nadzór i sąd penitencjarny nie zmienił tej decyzji pod koniec kary — 352 przypadki. Dużo było też takich przypadków, w których nie zastosowano wobec badanych środków specjalnych w wyroku skazującym, a sąd penitencjarny nie skorzystał z przewidzianej w art. 91 k.k.w. możliwości orzeczenia nadzoru pod koniec wykonania kary — 354 badanych. W tej ostatniej grupie było 88 badanych (31,4%), których sąd penitencjarny warunkowo przedterminowo zwolnił, i 192 osoby, które nie były warunkowo zwolnione i odbyły karę w całości (78,6%). Udział badanych warunkowo zwolnionych wśród sprawców, w stosunku do których sąd wyrokujący nie zastosował środków specjalnych, jest zbliżony do udziału warunkowo zwolnionych w grupie badanych, którzy mieli w wyroku orzeczonego nadzór (30,6%).

Wielokrotnych recydywistów było tylko 73 w zbadanej grupie. Także w stosunku do tej kategorii recydywistów w większości przypadków sąd penitencjarny nie skorzystał z możliwości zmiany decyzji sądu wyrokującego w sprawie w zakresie stosowania środków specjalnych — 63 przypadki (86,3%). W 32 przypadkach (43,8%) nie uległo zmianie orzeczenie sądu wyrokującego o zastosowaniu nadzoru, a w 21 (28,8%) utrzymane zostało, przewidziane w wyroku skazującym, skierowanie badanego do ośrodka. W zbadanym materiale było także 10 przypadków, w których wbrew przepisowi art. 62 § 2 k.k. sąd wyrokujący nie orzekł badanym żadnego środka i sąd penitencjarny nie zmienił tej decyzji. Tylko sporadycznie — w 10 przypadkach (13,7%) — sąd penitencjarny zmienił decyzje sądu wyrokującego w przedmiocie zastosowania środków specjalnych: w 8 przypadkach (11%) warunkowo przedterminowo zwolnił badanych, którzy mieli w wyroku orzeczonego środek specjalny, oraz w 2 przypadkach (2,7%) zamienił ośrodek na nadzór.

Konkludując, można powiedzieć, że sąd penitencjarny bardzo rzadko sięga do przepisów zezwalających mu na zmianę decyzji sądu wyrokującego w przedmiocie stosowania środków specjalnych i to przede

wszystkim poprzez warunkowe przedterminowe zwolnienie ba a więc instytucji dalej idącej — chodzi w niej przede wszystkim o cenę pobytu w zakładzie karnym, natomiast związana z warunkowym przedterminowym zwolnieniem modyfikacja orzeczenia sądu wyrokującego w sprawie w zakresie środka specjalnego (gdy wyrok przewidywał zastosowanie takiego środka) odbywa się niejako mechanicznie.

Ze względu na niewielką liczebność przypadków, w których nastąpiła zmiana środka specjalnego pod koniec wykonania kary na innej podstawie niż warunkowe zwolnienie, dalsza analiza musi się ograniczyć do porównania tylko niektórych grup badanych skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k. Dalej porównamy ze sobą grupę 352 recydywistów, w stosunku do których sąd penitencjarny utrzymał orzeczenie sądu wyrokującego w sprawie o zastosowaniu nadzoru, z grupą 152 recydywistów, którzy zostali warunkowo zwolnieni, a mieli w wyroku orzeczony nadzór. Ta ostatnia grupa zostanie także porównana z grupą 88 recydywistów, w stosunku do których sąd wyrokujący nie zastosował środka specjalnego, a sąd penitencjarny ich warunkowo zwolnił, oraz z grupą 192 recydywistów, którzy także nie mieli w wyroku orzeczonego środka specjalnego, a sąd penitencjarny nie skorzystał wobec nich z możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia.

Z porównania badanych warunkowo przedterminowo zwolnionych, którzy mieli w wyroku orzeczony nadzór, z tymi, w stosunku do których sąd penitencjarny utrzymał decyzję sądu wyrokującego w przedmiocie zastosowania nadzoru, wynika, że są one do siebie bardzo podobne pod względem rozpatrywanych zmiennych (wymienionych we wstępie). Istotną różnicą między nimi zaznaczyła się tylko, jeśli idzie o cztery zmienne: wiek pierwszego skazania, sumę orzeczonych kar bezwzględnie pozbawienia wolności, szybkość recydywy i wymiar ostatniej kary. Recydywiści warunkowo zwolnieni istotnie wcześniej byli po raz pierwszy karani (średnia: 24,6; s: 3,9 w porównaniu ze średnią: 28,0; s: 6,29), mieli także istotnie wyższą sumę orzeczonych kar pozbawienia wolności (średnia: 83,1; s: 27,07 w porównaniu ze średnią: 75,8; s: 41,69), surowszy też był wobec nich wymiar ostatniej kary (średnia: 41,0; s: 15,44 w porównaniu ze średnią 28,3; s: 32,75) natomiast charakteryzowały ich dłuższe pobyty na wolności między kolejnymi skazaniami (średnia: 24,6; s: 13,56 w porównaniu ze średnią: 19,8; s: 21,35). Mimo że warunkowo zwolnieni mieli wyższą średnią sumę orzeczonych kar bezwzględnie pozbawienia wolności, to jednak faktyczne pobyty (ich suma) w więzieniu były zbliżone w obu porównywanych grupach. Wskazuje to, że ta grupa badanych albo poprzednio częściej korzystała z dobrodziejstwa warunkowego zwolnienia, albo przy tej samej częstotliwości warunkowych zwol-

nień występował w niej większy odsetek badanych, którzy nie mieli odwołanego warunkowego zwolnienia.

Porównując dalej grupę warunkowo zwolnionych, którzy mieli w wyroku orzeczony nadzór, z tymi, którzy także byli warunkowo zwolnieni, ale nie mieli orzeczonego w wyroku środka specjalnego, stwierdziłyśmy, że grupy te istotnie się różnią pod wieloma względami. Ta ostatnia grupa była o wiele „lepszą”: mieli mniej spraw karnych (średnia: 3,5; s: 1,45 w porównaniu ze średnią: 4,2; s: 1,4), mniej czynów, za które byli karani (średnia: 4,9; s: 3,08 w porównaniu ze średnią: 6,2; s: 2,81), niższa była ich średnia suma orzeczonych kar bezwzględnego pozbawienia wolności (średnia: 64,9; s: 36,3 w porównaniu ze średnią: 83,1; s: 27,1), jak również średnia suma odbytych kar (średnia: 50,0; s: 29,52 w porównaniu ze średnią: 65,1; s: 22,40), charakteryzowała ich mniejsza szybkość recydywy (średnia: 30,9; s: 28,13 w porównaniu ze średnią: 24,6; s: 13,56) oraz krótszy wymiar ostatniej kary (średnia: 27,0; s: 15,24 w porównaniu ze średnią: 41,0; s: 15,44). Grupy te różniły się także istotnie pod względem uprzednio stosowanych środków specjalnych.

Bardziej podobne do siebie były natomiast ostatnie z porównywanych ze sobą grup: warunkowo zwolnieni, którzy mieli w wyroku orzeczony nadzór, i badani, którzy nie byli warunkowo zwolnieni i nie mieli w wyroku orzeczonego nadzoru. Grupy te różniły się między sobą istotnie, tylko jeśli idzie o wiek pierwszego skazania i wymiar ostatniej kary. Sprawcy warunkowo zwolnieni mieli istotnie późniejszy wiek pierwszego skazania, natomiast surowszy wymiar ostatniej kary.

Ze względu na brak danych na temat zachowania się badanych w czasie odbywania kary trudno jest interpretować przedstawione w tej części pracy wyniki. Jak wynika bowiem z innych badań, zgodnie z przepisami, decydującym czynnikiem przy podejmowaniu przez sąd penitencjarny decyzji o warunkowym zwolnieniu jest właśnie ocena zachowania się skazanych w czasie odbywania kary¹³.

IV. SPOSOBY ZAKOŃCZENIA NADZORU OCHRONNEGO

Zbiorowość recydywistów w III próbie stanowili wszyscy poddani nadzorowi ochronnemu, wobec których nadzór ten zakończony został w okresie od 1 IV do 31 V 1979 r. na terenie całej Polski. Określona w ten sposób zbiorowość liczyła 512 osób.¹³

---

¹³ S. Lelental: *Warunkowe przedterminowe zwolnienie wielokrotnych recydywistów w świetle badań praktyki sądowej*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne”, 1977, nr 7, s. 271.

Tablica 7. Badani według kategorii recydywy oraz sposobu zakończenia nadzoru

i	Sposób zakończenia nadzoru	Recydywiści skazani w warunkach art. 60 §1 kk	Recydywiści skazani w warunkach art. 60 §2 kk	Recydywiści skazani w warunkach art. 60 §3 kk**	Ogółem
	Pomyślny	267 93,4%	17 5,9%	2 0,7%	286 100,0%
	Niepomyślny	188 89,1%	22 10,4%	1 0,5%	211 100,0%
	Zgon*	12 80,0%	3 20,0%		15 100,0%
	Ogółem	467 91,2%	42 8,2%	3 0,6%	512 100,0%
		57,2%	40,5%		55,9%
		40,3%	52,4%		41,2%
		2,5%	7,1%		2,9%
		100,0%	100,0%		100,0%

* W dalszej analizie nie będziemy się zajmować nadzorowanymi, którzy zmarli w czasie nadzoru. Ich charakterystykę przedstawiamy w przypisie.

**Tą kategorią recydywistów nie będziemy się dalej zajmować.

W charakterystyce tej grupy osób będziemy koncentrować się na dwóch kategoriach recydywistów, tj. skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k. (recydywiści zwykli) oraz skazanych w warunkach art. 60 § 2 k.k. (recydywiści wielokrotni). Obie te kategorie stanowią w sumie 96,5% próby. Nadzorowanych podzielono dalej na dwie grupy wyróżnione ze względu na sposób zakończenia nadzoru ochronnego: nadzór zakończony pomyślnie (z powodu upływu czasu jego trwania) oraz nadzór zakonony niepomyślnie (z powodu wydania przez sąd penitencjarny postanowienia o jego przerwaniu z racji niewykonywania obowiązków i poleceń w okresie nadzoru bądź z racji popełnienia przestępstwa w czasie jego trwania). Badanych charakteryzować będziemy w każdej z kategorii odrębnie, a w ramach kategorii w grupach wyróżnionych ze względu na sposób zakończenia nadzoru. Następnie przedstawimy szczegółową charakterystykę grupy nadzorowanych, wobec których nadzór zakończył się niepomyślnie. W końcu spróbujemy określić tę część badanych, która została (bądź może zostać) skierowana do ośrodka przystosowania społecznego.

W uzyskanej zbiorowości nadzorowanych dominowali skazani w warunkach art. 60 § 1 k.k. (88,9%). Skazani w warunkach art. 60 § 2 k.k. stanowią 7,6%¹⁴. Przeszło co drugi recydywista (284 na 512, tj. 55,4%)

¹⁴ Udział w zbiorowości badanych recydywistów skazanych w warunkach art. 60 § 2 k.k. odpowiada udziałowi tych recydywistów w ogólnopolskiej populacji re-

przesłał być nadzorowany w związku z upływem czasu trwania tego środka (pomyślnie zakończenie nadzoru). Ten sposób zakończenia nadzoru wystąpił częściej wśród recydywistów zwykłych niż wielokrotnych.

Należy dodać, że prawie wszyscy badani byli mężczyznami (95,8%).

Badani skazani w warunkach art. 60 § 1 k.k., wobec których nadzór zakończony został pomyślnie, byli nieco starsi (nie była to różnica istotna) w chwili jego zakończenia niż ci, wobec których nadzór zakończony został niepomyślnie. Średnie wieku w chwili zakończenia nadzoru dla obydwu grup wynosiły: 35,3 lat oraz 34,1 lat. W tej ostatniej grupie (badanych, wobec których nadzór okazał się niepomyślny) blisko 40% stanowili recydywiści młodzi w wieku do 30 lat w chwili wydania postanowienia kończącego nadzór. W grupie tej znaleźli się niemal wszyscy najmłodszy badani (do 24 roku życia). W grupie pierwszej natomiast nadzorowani młodzi stanowili blisko $\frac{1}{3}$, a jednocześnie w grupie tej znalazła się większość osób najstarszych, mających co najmniej 50 lat.

Materiał, którym dysponowałyśmy, pozwalał ustalić istotną z punktu widzenia oceny „kariery przestępczej” informację o miejscu spraw karnych badanych (dotyczy to zatem wyłącznie przestępczości ujawnionej). Na podstawie tej informacji można określić, czy nadzorowani byli przestępcami migrującymi, czy też popełniali przestępstwa na jednym terenie, stanowiącym okręg jednego sądu. Okazało się, że między grupą skazanych, wobec których nadzór zakończony został pomyślnie, a grupą tych, wobec których nadzór okazał się niepomyślny, istnieją pewne różnice. Badani z grupy pierwszej skazywani byli w ponad połowie przypadków zawsze w jednym sądzie, gdy w grupie drugiej tylko co trzeci. Można więc powiedzieć, że w tej ostatniej grupie daje się zauważyć większy udział przestępców migrujących.

Wśród wszystkich badanych recydywistów zwykłych $\frac{2}{3}$ było karanych od dwóch do czterech razy. W drugiej grupie tych recydywistów (nadzór niepomyślny) rzadziej występował karani najrzadziej (2 razy), a częściej karani wiele razy (5—7) do chwili rozpoczęcia nadzoru. Badani karani więcej niż 7 razy niemal równie często kończyli nadzór pomyślnie, jak i niepomyślnie. Liczba spraw karnych różnicuje recydywistów zwykłych ze względu na sposób zakończenia nadzoru, tzn., iż nadzoru nie odwoływano częściej wobec badanych rzadziej uprzednio karanych (zależność statystycznie istotna). Badani w tej grupie byli także skazywani za mniejszą liczbę przestępstw. Średnia liczba czynów

---

cydywistów. Skazani w warunkach art 60 § 2 k.k. stanowili w 1979 r. 10,4% wszystkich skazanych w warunkach art. 60 i 61 k.k. (*Statystyka sądowa*, Warszawa 1980, s. 95).

przypisanych przez sądy badanym w grupie pierwszej wyniosła 5,9 (s: 3,68), podczas gdy w grupie drugiej (nadzór niepomysłny) 7,6 czynów (s: 4,72, różnica istotna statystycznie).

Wiek w chwili ostatniego przed podjęciem nadzoru skazania różnicował istotnie obydwie grupy recydywistów zwykłych, nadzorowani w grupie pierwszej byli młodsi, mieli średnio 30,3 lat (s: 8,37), podczas gdy w grupie drugiej nieco starsi — 32,2 lata (s: 8,68).

W przestępczości recydywistów zwykłych poddanych nadzorowi zwracają uwagę takie jej cechy: sprawcy przestępstw jednorodza- wych (przeciwko mieniu bądź agresywnych) stanowili $\frac{1}{3}$. Pozostali skazywani byli za przestępstwa różnego rodzaju, przy czym co trzeci skazywany był przeważnie za przestępstwa przeciwko mieniu. Niemal wszyscy sprawcy przestępstw wyłącznie agresywnych zakończyli nadzór pomyślnie. Większość, bo $\frac{2}{3}$ skazanych przeważnie za przestępstwa agresywne lub skazywanych równie często za przestępstwa przeciwko mieniu i przestępstwa agresywne, także kończyła nadzór pomyślnie. Tak więc pomyślne zakończenie nadzoru ochronnego stwierdziłyśmy częściej wobec recydywistów zwykłych skazywanych wyłącznie, przeważnie za przestępstwa agresywne albo jednakowo często za przestępstwa przeciwko mieniu i agresywne. Z kolei w grupie tych, wobec których przerwano wykonywanie nadzoru przed jego zakończeniem (nadzór niepomysłny), większy był udział osób skazywanych wyłącznie lub przeważnie za przestępstwa przeciwko mieniu. Typ przestępczości różnicował badanych istotnie ze względu na sposób zakończenia orzeczonego nadzoru.

Okazało się dalej, że istnieje istotna różnica między obydwo- ma grupami recydywistów zwykłych, gdy badałyśmy przeciętny czas ich pobytu na wolności między kolejnymi skazaniami. Chodzi tu więc o przeciętną szybkość recydywy, która określa, jak szybko przeciętnie byli oni skazywani. Okazało się, że badani grupy pierwszej przebywali dłużej na wolności pomiędzy kolejnymi skazaniami, średnio 22,3 miesiąca (s: 15,9), niż badani grupy drugiej, 18,3 miesiąca (s: 12,04).

Niemal we wszystkich sprawach karnych wymierzano badanym kary izolacyjne. Kary pozbawienia wolności orzekane wobec drugiej grupy recydywistów zwykłych były surowsze (różnica była istotna statystycznie) niż wobec tych z grupy pierwszej. Średnia suma kar orzeczonych wobec każdego recydywisty w tej ostatniej grupie wynosiła 6 lat i 1 miesiąc (s: 3 lata 3 miesiące), podczas gdy w drugiej grupie 7 lat i 4 miesiące (s: 3 lata 8 miesięcy). Nie we wszystkich przypadkach orzeczone kary pozbawienia wolności wykonywano w całości (wynikało to ze stosowania warunkowego przedterminowego zwolnienia, amnestii bądź całkowitego darowania kary). Dlatego też suma długości kar faktycz- nie wykonanych była niższa od sumy długości kar orzecz-
-

nych. Uwzględnienie zmiennej długości kar faktycznie wykonanych nie zmienia obrazu. Badani grupy drugiej izolowani byli przeciętnie istotnie dłużej: 6 lat i 6 miesięcy (s: 2 lata i 11 miesięcy), niż ci z grupy pierwszej — 5 lat i 3 miesiące (s: 3 lata). Zmienna ta, dając nam informację o łącznym okresie pozbawienia wolności danego recydywisty lub inaczej — łącznym okresie życia spędzonym w zakładach karnych, nie informuje, jaką część życia badany spędził w izolacji po ukończeniu 17 roku życia do chwili rozpoczęcia nadzoru. Recydywiści zwykli z obydwu grup spędzili równe (33,5%) okresy swego życia jako dorośli w aresztach i zakładach karnych. Wynika to stąd, że mimo iż recydywiści zwykli z grupy pierwszej byli przeciętnie krócej izolowani niż recydywiści zwykli z grupy drugiej, to w chwili podjęcia wobec nich nadzoru ochronnego byli znacznie młodsi.

Rozpoczęcie nadzoru ochronnego, co wynika z istoty tej instytucji, poprzedzone jest odbyciem przez recydywistę kary pozbawienia wolności. Średni wymiar ostatniej kary pozbawienia wolności w obydwu grupach (był zbliżony i wynosił w grupie pierwszej 2 lata i 3 miesiące i w grupie drugiej 2 lata i 7 miesięcy).

W analizie stosowanych wobec badanych środków represji karnej interesowałyśmy się również kwestią uprzednio stosowanych środków specjalnych. Wobec recydywistów zwykłych stosowany był uprzednio tylko jeden rodzaj środka specjalnego, tj. nadzór ochronny. Co siódmy badany tej kategorii był w przeszłości objęty co najmniej raz nadzorem, a wśród nich nieliczni poddani byli nadzorowi dwukrotnie. Uprzednie stosowanie nadzoru stwierdzono częściej wobec badanych grupy drugiej (nadzór niepomysłny) — co szósty recydywista — niż wobec badanych z grupy pierwszej — co ósmy.

W przedstawionej wyżej charakterystyce obu grup recydywistów zwykłych zwróciłyśmy uwagę wyłącznie na te zmienne, które w różnym stopniu różnicują je. Stwierdzono, że pod pewnymi względami grupy te są natomiast podobne. I tak większość badanych z obydwu grup mieszkała w miastach ($\frac{3}{4}$ badanych). Pierwszą sprawę kamą po ukończeniu 17 lat mieli w podobnym wieku — 22,3 lat w grupie pierwszej oraz 22,9 lat w grupie drugiej. Sądy orzekały w pierwszej sprawie karnej kary izolacyjne w zdecydowanej większości przypadków. Około $\frac{1}{4}$ recydywistów z obydwu grup była już poprzednio skazywana w warunkach art. 60 § 1 k.k., tzn. byli oni już uprzednio kwalifikowani jako recydywiści zwykli.

Recydywiści wielokrotni, skazani w warunkach art. 60 § 2 k.k., stanowili nieliczną grupę naszej zbiorowości (39 osób). W charakterystyce tej kategorii badanych zwrócimy uwagę na różnice między nimi a recydywistami zwykłymi,

Wobec przeszło co drugiego recydywisty wielokrotnego wykonywanie nadzoru zostało przerwane ze względu na jego niepomysłny przebieg (nadзор niepomysłny). Badani w tej grupie w chwili przerwania nadzoru mieli przeciętnie 43,3 lata i byli młodsi o 5 lat i 10 miesięcy od recydywistów wielokrotnych z grupy pierwszej (nadзор pomysłny). Zmienna wieku różnicowała więc recydywistów wielokrotnych jeszcze silniej — ze względu na powodzenie przebiegu badanego tu środka specjalnego — niż recydywistów zwykłych. Byli oni w ogóle starsi od recydywistów zwykłych. Średnia wieku zakończenia nadzoru dla skazanych w warunkach art. 60 § 2 k.k. wyniosła 46,5 lat, gdy dla skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k. — 34,7 lata.

Recydywiści wielokrotni skazywani byli najczęściej w sądach różnych okręgów sądowych, tylko co piąty karany był cały czas w tym samym okręgu. Miejsce sprawy sądowej różnicowało obydwie grupy tych recydywistów. Częściej migrującymi przestępcami okazali się ci, których zachowanie się w czasie trwania nadzoru uniemożliwiło jego pełne wykonanie (nadзор niepomysłny).

Recydywista wielokrotny częściej był karany, co jest oczywiste, niż recydywista zwykły. Dla pierwszej kategorii badanych przeciętna liczba spraw karnych wynosiła 7,8 raza, dla drugiej — 5,6 raza. Jednocześnie ci z recydywistów wielokrotnych, wobec których nadзор wykonano w całości (nadзор pomysłny), częściej byli skazywani niż ci, wobec których nadзор nie okazał się pomysłny. Było więc dokładnie odwrotnie niż u recydywistów zwykłych. Badani skazani w warunkach art. 60 § 2 k.k. dopuścili się także większej liczby czynów niż ci skazani w warunkach art. 60 § 1 k.k. Jednocześnie różnica pomiędzy obydwoma grupami recydywistów wielokrotnych nie była w tym względzie znaczna i była mniejsza niż u recydywistów zwykłych. I tak badani z grupy pierwszej (nadзор pomysłny) skazani zostali za popełnienie średnio 10,6 czynów każdy, z grupy drugiej zaś (nadзор niepomysłny) — za średnio 11,3 czynów każdy.

W chwili pierwszego skazania po ukończeniu 17 roku życia przeciętny recydywista wielokrotny był starszy niż recydywista zwykły. Wykonywanie badanego przez nas nadzoru częściej kończyło się pomysłnie wobec osób mających wcześniej pierwszą sprawę karną (średni wiek 24,5 lata). Średnia wieku drugiej grupy recydywistów wielokrotnych wynosiła w tym czasie 25,3 lat.

W chwili ostatniego skazania przestępcy skazani w warunkach art. 60 § 2/k.k. byli, znacznie starsi niż recydywiści zwykli. Inaczej jednak niż u tych ostatnich, recydywiści wielokrotni najstarsi w chwili ostatniego skazania rzadziej swoim zachowaniem się w czasie nadzoru ochronnego dawali podstawy do przerwania wykonywania tego

środku. Średnia wieku dla tych, co do których nadzór skończył się pomyślnie, wynosiła 41,9 lat, podczas gdy w drugiej grupie (nadzór niepomyślny) — 40,4 lat.

Okresy pobytu na wolności pomiędzy kolejnymi skazaniami (szybkość recydywy) znacznie różnicowały obydwie grupy recydywistów wielokrotnych. W grupie pierwszej tych badanych średni okres pobytu na wolności sięgał 22,3 miesiące i był zbliżony do tegoż średniego okresu w grupie pierwszej recydywistów zwykłych. W drugiej grupie recydywistów wielokrotnych (nadzór niepomyślny) okres ten był krótszy, średnia sięgała 15,3 miesięcy, był on zatem także krótszy niż w tej samej grupie recydywistów zwykłych.

Łączny czas faktycznie spędzony w izolacji nie różnicował recydywistów zwykłych od wielokrotnych. Obie te kategorie badanych różniły się między sobą pod względem wielkości odsetka czasu spędzonego w izolacji po ukończeniu 17 roku życia. Odsetek ten był niższy wśród recydywistów wielokrotnych z grupy pierwszej (byli oni starsi w chwili ostatniego skazania). Średnie te dla obydwu grup wynosiły odpowiednio 42,8% oraz 47,0%.

Pod pewnymi względami, o których niżej, sposób zakończenia nadzoru wobec recydywistów wielokrotnych nie różnicował ich między sobą, chociaż niejednokrotnie różnili się oni jako kategoria badanych od osób skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k.

Miejsce zamieszkania recydywistów wielokrotnych nie różniło się od recydywistów zwykłych ani nie różnicowało grup. Była to też kategoria jednolita ze względu na typ przestępczości. Skazywani oni byli — wyłącznie bądź z reguły — za przestępstwa przeciwko mieniu (89,7%). Zachodzi tu więc wyraźna różnica w porównaniu z recydywistami zwykłymi. Każdy recydywista wielokrotny karany był po raz pierwszy bezwzględną karą pozbawienia wolności. Byli oni też znacznie dłużej izolowani niż recydywiści zwykli, choć długość faktycznej izolacji nie różnicowała tych grup — odpowiednio 13 lat i 9 miesięcy w grupie pierwszej oraz 13 lat i 7 miesięcy w grupie drugiej.

Ostatni przed podjęciem wykonywania badanego nadzoru pobyt w izolacji dłuższy był u recydywistów wielokrotnych. Średni okres tej izolacji sięgał 3 lat i jednego miesiąca, podczas gdy u recydywistów zwykłych 2 lata i 5 miesięcy. Na zaistniałą różnicę najsilniej wpływało zapewne rozstrzygnięcie ustawowe (art. 60 k.k.). Wymiar ostatniej kary pozbawienia wolności był identyczny dla obydwu grup zbiorowości recydywistów wielokrotnych. Częstotliwość udowodnionej już uprzednio wielokrotności skazań (art. 60 § 2 kk.) nie różnicowała badanych obu grup. Środki specjalne orzekano uprzednio wobec połowy tych badanych, a więc częściej niż w przypadku recydy-

wistów zwykłych. Poza jedną osobą (orzeczony ośrodek) badani poddawani byli uprzednio wyłącznie nadzorowi ochronnemu. Częstotliwość stosowanych już środków specjalnych nie różnicowała recydywistów wielokrotnych ze względu na sposób zakończenia nadzoru. Co drugi z nich „zdążył” być skazany co najmniej dwa razy, łącznie z ostatnim, w warunkach art. 80 § 2 k.k., a więc w ciągu kilku lat. Zostali oni bowiem skazani ponownie jako recydywiści wielokrotni w latach 1973—1974 — uwzględniając okres odbytej ostatnio kary i okres nadzoru. Wskazuje to na małą skuteczność przepisu art. 60 § 2 k.k., którego ostrze represyjne wymierzone jest, jak pokazują statystyki i nasze badania, w nieliczną w skali kraju grupę przestępców powrotnych.

Przedstawiona przez nas w tym paragrafie charakterystyka nadzorowanych skupiona była na dwóch zasadniczych podziałach; tj. kategorii recydywy oraz na sposobie zakończenia nadzoru. Przedstawiamy teraz bliżej tych recydywistów zwykłych i wielokrotnych, wobec których nadzór skończył się niepomysłnie. Przeważali tu, jak w całej zbiorowości, recydywiści zwykli. Większość z nich to ludzie młodzi, 40% z nich nie ukończyło 30 lat w chwili zakończenia nadzoru. W porównaniu z recydywistami, co do których nadzór zakończył się pomyślnie, byli oni częściej skazywani i więcej popełnili przestępstw (zależność statystycznie istotna), przy czym były to w większości przestępstwa przeciwko mieniu. Częściej należeli do przestępców wędrujących, popełniających przestępstwa na terenie różnych okręgów sądowych, często odległych od miejsc zamieszkania. Charakteryzują ich krótkie pobyty na wolności pomiędzy kolejnymi aresztowaniami i dłuższy niż u tych, u których nadzór prze-

Tablica 8. Badani według kategorii recydywy oraz przyczyn niepomysłnego zakończenia nadzoru

Przyczyny niepomysłnego zakończenia nadzoru	Recydywiści skazani w warunkach art. 60 §1 k.k.	Recydywiści skazani w warunkach art. 60 §2 k.k.	Ogółem
Niewykonywanie obowiązków i poleceń	74 39,4%	6 27,3%	80 38,1%
Popełnienie przestępstwa	114 60,6%	16 72,7%	130 61,9%
Ogółem	188 100,0% 89,5%	22 100,0% 10,5%	210* 100,0%

* W tablicy tej pominięto jeden przypadek nadzorowanego, skazanego w warunkach art. 60 § 3 k.k., stąd różnica w liczbie recydywistów, którzy zakończyli nadzór niepomysłnie, między tablicami.

biegł pomyślnie, łączny okres izolacji. Częściej też stosowano wobec nich już uprzednio nadzór ochronny¹⁵.

Nadzór ochronny może zakończyć się niepomyślnie dla nadzorowanego z dwóch powodów:

- niewykonywania obowiązków i poleceń,
- popełnienia przestępstwa w okresie nadzoru.

Przyczyny niepomyślnego zakończenia nadzoru tworzą nam zatem dwie podgrupy badanych. Podgrupy te przedstawimy odrębnie dla recydywistów zwykłych i wielokrotnych.

Recydywiści zwykli stanowili większość (89%) tych, wobec których nadzór zakończył się niepomyślnie (recydywiści wielokrotni — 10,5%). Blisko 2/3 recydywistów zwykłych popełniło w czasie nadzoru przestępstwo, pozostałym sądy penitencjarne przerwały nadzorowanie ich przez kuratorów w związku z niewykonywaniem obowiązków i poleceń. Nadzorowani z tej ostatniej podgrupy częściej popełniali przestępstwa na terenie tego samego okręgu sądowego (blisko 40%). Byli oni też starsi w chwili pierwszego, po ukończeniu 17 lat, skazania niż ci, którzy popełnili w czasie nadzoru przestępstwo (23,8 lat oraz 21,4 lat). Znacznie rzadziej stawali oni też przed sądem (średnio 4,8 raza). Badani z podgrupy

¹⁵ Odrębną grupę wyróżnioną ze względu na sposób zakończenia nadzoru obok grupy „pomyślnie” i „niepomyślnie” kończących nadzór stanowią ci, którzy zmarli w czasie jego trwania. Jest to grupa nieliczna w porównaniu z dwoma wymienionymi — 15 osób, tj. 2,9% zbiorowości 512 nadzorowanych. Wśród zmarłych 12 recydywistów byli to skazani w warunkach art. 60 § 1 k.k., a tylko trzech — art. 60 § 2 k.k. Nieco mniej niż połowa (6 osób) zamieszkiwała w Warszawie, 4 osoby na wsi, pozostali w miastach różnej wielkości. Większość to recydywiści, którzy byli skazywani w jednym sądzie, a więc swoje przestępstwo popełniali zawsze na tym samym terenie (w okręgu jednego, tego samego sądu rejonowego). Odmienne niż recydywiści z grup kończących pomyślnie i niepomyślnie nadzór, zmarli byli recydywistami skazywanymi wielokrotnie, najczęściej 5 i więcej razy. Byli oni wyraźnie starsi od pozostałych tak w chwili pierwszego skazania, jak i ostatniego (średnia wieku w chwili ostatniego skazania wyniosła 41 lat). Wśród zmarłych znaczny był udział tych, którzy byli skazywani w przeszłości wyłącznie za przestępstwa jednego rodzaju: 6 osób — o charakterze agresywnym, 2 osoby — przeciwko mieniu. Pozostali to sprawcy różnych przestępstw. Zmarli mieli na swym koncie znaczną liczbę czynów — średnia 6,9 czynów. Uplasowali się oni w ten sposób pomiędzy dwoma grupami „pomyślnie” i „niepomyślnie” kończących nadzór.

Odnotowaliśmy u nich znacznie wolniejsze „tempo skazań” — 28,7 miesięcy. Wszyscy zmarli otrzymali jako pierwszą karę izolacyjną. Jednocześnie mieli oni za sobą najkrótszy łączny okres izolacji 5 lat i 4 miesiące oraz najniższy odsetek czasu spędzony w zakładach karnych od ukończenia 17 roku życia do chwili nadzoru. Zmarli bezpośrednio przed rozpoczęciem nadzoru byli dłużej izolowaną grupą nadzorowanych (średni wymiar ostatniej kary pozbawienia wolności wyniósł w tej grupie 3 lata i 6 miesięcy). Nadzorowani ci byli w chwili zakończenia nadzoru, tj. w chwili swojej śmierci, wyraźnie starsi, mieli średnio 43 lata.

drugiej karani byli średnio 7,5 raza. Ci ostatni popełniali też więcej przestępstw (średnio 8,3) w porównaniu z 6,6 czynami w podgrupie pierwszej.

Recydywiści, co do których orzeczono przerwanie wykonywania nadzoru, z obu przedstawionych wyżej powodów, skazywani byli uprzednio niemal wyłącznie na bezwzględne kary pozbawienia wolności. Nadzorowani z podgrupy drugiej (popełnienie przestępstwa) byli izolowani z tytułu orzekanych kar dłużej (średnio 7 lat i 7 miesięcy) od nie wykonujących obowiązków i poleceń (średnio 5 lat i 3 miesiące). Przeciętny badany z podgrupy drugiej spędził w izolacji 46,3% czasu, Uczę od ukończenia 17 roku życia do momentu podjęcia ostatniego nadzoru, odsetek ten dla grupy pierwszej był znacznie niższy — 28,8.

Nadzorowani nie wykonujący obowiązków i poleceń byli przeszło cztery lata starsi (36,2 lat) w chwili przerwania przez sąd nadzoru niż ci, którzy popełnili nowe przestępstwo (32 lata).

Pewne zmienne nie różnicowały obydwu charakteryzowanych obecnie podgrup badanych. Mieszkali oni głównie w miastach (co czwarty mieszkał na wsi), większość była karana za popełnianie przestępstw różnego rodzaju (tylko co trzeci karany był za przestępstwa jednorodziejowe, przede wszystkim przestępstwa przeciwko mieniu). Podobny był też przeciętny czas pobytu na wolności między kolejnymi aresztowaniami. Brak było również różnic w wysokości orzeczonej ostatniej przed podjęciem nadzoru kary pozbawienia wolności.

Na 39 recydywistów wielokrotnych 16 popełniło przestępstwo w czasie nadzorowania ich, a 6 dalszym wykonywanie nadzoru sądy przerwały z racji niewykonywania obowiązków i poleceń. Niewielka zbiorowość (22 osoby) obu podgrup recydywistów wielokrotnych, co do których nadzór zakończył się niepomyślnie, nakazuje szczególną ostrożność w wyciąganiu wniosków z ich wzajemnego porównania. Warto jednakże wskazać, że ci, którzy popełnili przestępstwo, byli młodsi w momencie ostaj- niego przed podjęciem nadzoru skazania (38,9 lat) niż ci, którzy nie wykonywali obowiązków i poleceń (41,7 lat). Jednocześnie byli oni częściej skazywani — średnio 7,6 raza, podczas gdy nie wykonujący obowiązków średnio 6,2 raza i za większą liczbę przestępstw (12,6 czynów w porównaniu z 10). Przeciętny nadzorowany, sprawca nowego przestępstwa, niemal połowę swego życia jako dorosły spędził w izolacji (48,5), nie wykonujący zaś obowiązków i poleceń nieco mniejszą część, bo 44,6%. Pierwsi szybciej też wracali do zakładów karnych przeciętnie po 13,3 miesiącach pobytu na wolności, w porównaniu z 17,3 miesiącami wśród wielokrotnych recydywistów nie wykonujących obowiązków i poleceń.

W sumie, uwzględniając recydywistów zwykłych i wielokrotnych, nadzór skończył się niepomyślnie dla 210 na 512 badanych (41,0%). Na

tych 210 — stu trzydziestu, tj. 61,9%, popełniło w okresie trwania nadzoru nowe przestępstwo. Tak więc co czwarty poddany nadzorowi recydywista (25,9%) popełnił w tym czasie przestępstwo. Konsekwencje ponownego skazania były różne. W odniesieniu do 90 osób tej grupy (69,2%) sąd penitencjarny wykonujący nadzór orzekł ich umieszczenie w ośrodku przystosowania społecznego. Przed umieszczeniem w ośrodku osoby te czeka jeszcze odbycie orzeczonej przez sąd karny kary pozbawienia wolności. Jednakże pod koniec odbywania tej kary właściwy sąd penitencjarny może, na podstawie art. 103 k.k.w., wydać postanowienie o zmianie środka, tj. na poddanie skazanego nadzorowi ochronnemu^{1B}. Wobec dalszych 22 osób (16,9%) postępowanie w przedmiocie nadzoru zostało umorzone, ponieważ już w wyrokach sądów karnych, skazujących za popełnienie nowego przestępstwa, orzeczono ponownie nadzór ochronny (13 osób) lub umieszczenie w ośrodku (9 osób). W końcu, co do 18 badanych (13,8%) nie uzyskaliśmy danych o treści postanowienia sądu penitencjarnego w przedmiocie zakończenia nadzoru ochronnego. W chwili bowiem zbierania przez nas informacji o sposobie zakończenia nadzorów postępowania, w których miały zapaść takie postanowienia, były w toku. Pomijając więc tych 18 badanych, na 112 pozostałych w 89,3% przypadków sąd penitencjarny wydał postanowienie o umieszczeniu ich w ośrodku, a w pozostałych 19,7% o umorzeniu nadzoru.

Przyczyną niepomyślnego zakończenia nadzoru, wobec pozostałych 80 recydywistów zwykłych i wielokrotnych (tj. 15,6% całej badanej zbiorowości oraz 38,1% badanych, wobec których nadzór zakończył się niepomyślnie) było niewykonywanie obowiązków i poleceń. Wszyscy ci recydywiści zostali umieszczeni przez sądy penitencjarne w ośrodkach przystosowania społecznego. Umieszczenie to nastąpiło więc bezpośrednio po przerwaniu wykonywanego nadzoru..

V. PODSUMOWANIE — ZAKRES STOSOWANIA ŚRODKÓW SPECJALNYCH

W poprzednich częściach artykułu przedstawiliśmy, jak kształtuje się orzecznictwo sądów karnych i penitencjarnych w zakresie stosowania środków specjalnych w poszczególnych etapach postępowania karnego sądowego i wykonawczego: w momencie wyrokowania, pod koniec wykonania kary pozbawienia wolności i w toku wykonywania nadzoru. Na podstawie tych danych nie można jednak odpowiedzieć na pytanie, jaki

---

Por. S. Paweła: *Kodeks karny wykonawczy — komentarz*. Warszawa 1972, Wyd. Prawnicze, s. 311,

jest ogólny zakres stosowania środków specjalnych bez względu na moment, w którym zostały one orzeczone. Fakt, że badania nasze miały charakter przekrojowy, nie przekreśla jednak zupełnie możliwości ustalenia, co prawda w przybliżeniu, takiego zakresu. W tej końcowej części pracy spróbujemy oszacować ogólny zakres stosowania środków specjalnych. W rozważaniach naszych, podobnie jak i w całym artykule, ograniczymy się tylko do recydywistów skazanych w warunkach art. 60 § 1 i § 2 k.k. i każdą z tych kategorii recydywy omówimy odrębnie.

Punktem wyjścia w naszej analizie będzie zbiorowość 927 recydywistów zwykłych i 124 recydywistów wielokrotnych z całej Polski, skazanych w okresie 1 III — 30 IV 1979 r. (a więc badani z pierwszej próby, omówionej w cz. II). Oszacowanie polegać będzie więc na tym, że na podstawie uzyskanych z naszych badań danych dotyczących rodzaju i częstości podejmowanych pod koniec kary decyzji o zastosowaniu środków specjalnych, jak również sposobu zakończenia nadzoru, prześledzimy jak gdyby dalsze losy tych 927 i 124 recydywistów w zakresie stosowanych wobec nich środków specjalnych. Mówiąc inaczej, opierając się na ustalonych w badaniach odsetkach, spróbujemy odpowiedzieć na pytanie, ilu spośród recydywistów rzeczywiście trafiło do ośrodka i ilu zostało poddanych nadzorowi po odbyciu przez nich kary pozbawienia wolności.

Próbę tę można uznać za reprezentatywną dla ogółu recydywistów skazanych w 1979 r. w Polsce w warunkach art. 60 § 1 i 2 k.k. i dlatego przedstawione dalej wyniki oszacowania dają się uogólnić na całą zbiorowość recydywistów zwykłych i wielokrotnych skazanych w tym roku, a nawet może w ciągu paru ostatnich lat. Z danych statystyki sądowej nie wynika bowiem, aby wystąpiły w tym czasie jakies wyraźne zmiany w proporcji recydywistów wśród ogółu skazanych, w strukturze skazań recydywistów, czy wreszcie w zakresie orzekania środków specjalnych przez sądy wyrokujące w sprawie.

Na początku omówimy grupę recydywistów zwykłych. Jak wynika z części II, sąd wyrokujący w sprawie w stosunku do 287 spośród 927 recydywistów zwykłych nie zastosował środków specjalnych, a wobec 640 zastosował nadzór. Pod koniec wykonania kary (część III artykułu) decyzje sądu penitencjarnego wobec recydywistów skazanych w warunkach art. 60 § 1 k.k., którym w wyroku nie orzeczono nadzoru, wyglądały następująco: 31,3% badanych było warunkowo zwolnionych, 68,3 odbyło karę w całości i sąd penitencjarny nie zastosował wobec nich nadzoru, a w 0,3% przypadków sąd penitencjarny skorzystał z przewidzianej w art. 91 k.k.w. możliwości orzeczenia nadzoru pod koniec wykonania kary. Przyjmując, że grupa 287 recydywistów zwykłych z pierwszej próby stanowi 100%, możemy stwierdzić, że tylko 1 osoba spośród nich

miała orzeczonego nadzór pod koniec kary (taką liczbę w przybliżeniu uzyskujemy po obliczeniu 0,3% od 287), natomiast w stosunku do pozostałych nie były i nie będą już mogły być zastosowane w związku z tym skazaniem środki specjalne. O ile jednak wobec 196 osób (68,3% od 287), które odbyły karę w całości, możemy to ustalić z całą pewnością, o tyle w wypadku 90 recydywistów (31,3% od 287) warunkowo przedterminowo zwolnionych nie możemy tego jednoznacznie stwierdzić, gdyż nie wiemy, czy okres próby przebiegł pomyślnie w stosunku do wszystkich spośród nich. W analizie tej traktujemy jednak obie te grupy identycznie, a więc jako zbiorowości końcowe. Jeśli idzie z kolei o recydywistów zwykłych, którzy mieli w wyroku orzeczonego nadzór, to pod koniec kary sąd penitencjarny warunkowo zwolnił 30,2% spośród nich, natomiast 69,8% badanych odbyło karę w całości, co oznacza, że orzeczenie o nadzorze zastało utrzymane. Gdy grupę 640 recydywistów zwykłych z pierwszej próby potraktujemy jako punkt odniesienia (100%), to okaże się, że 193 recydywistów zwykłych zostało warunkowo zwolnionych i tym samym nie zostało poddanych nadzorowi (mają tu zastosowanie wysunięte wyżej zastrzeżenia), natomiast aż 447 recydywistów zostało poddanych nadzorowi po odbyciu kary pozbawienia wolności. W sumie z obu rozpatrywanych grup (287 recydywistów zwykłych, w stosunku do których sąd nie zastosował środka specjalnego, i 640, którym orzeczono nadzór) zostało poddanych nadzorowi po wyjściu z zakładu karnego 448 osób, przy tym nadzór zakończył się pomyślnie w 57,2% przypadków (tj. w stosunku do 256 osób), niepomyślnie w 40,3% przypadków (181 osób), a ponadto 2,5% badanych (11 osób) zmarło w toku wykonywania nadzoru. Przyczyną niepomyślnego zakończenia nadzoru w 39,3 przypadków (71 recydywistów) było niewykonywanie poleceń i obowiązków, a w pozostałych 60,6% przypadków (110 recydywistów) popełnienie przestępstwa. Obie te zbiorowości traktujemy jako końcowe, choć tylko w przypadku pierwszej z nich możemy jednoznacznie stwierdzić, że zostali oni skierowani do ośrodka.

Przejdźmy z kolei do 124 recydywistów wielokrotnych. Sąd wyrokujący w sprawie orzekł nadzór 85 recydywistom, a umieszczenie w ośrodku 39 osobom. Pod koniec wykonania kary sąd penitencjarny warunkowo przedterminowo zwolnił 18% badanych, którzy mieli w wyroku orzeczonego nadzór (tj. 15 osób), natomiast pozostałych 82% badanych (tj. 70 osób) odbyło karę w całości. W stosunku do badanych, którzy mieli w wyroku orzeczonego ośrodek, sąd penitencjarny skorzystał z możliwości zmiany tego środka na nadzór w 8,3% przypadków (tj. w 3 przypadkach) a w 4,2% przypadków warunkowo przedterminowo zwolnił badanych (tj. 2 osoby). W pozostałych 87,5% przypadków (34 osoby) badani odbyli w całości karę i zostali następnie umieszczeni w ośrodku. W sumie spo

śród 124 wielokrotnych recydywistów poddanych nadzorowi po zwolnieniu z zakładu karnego było 73 recydywistów. Nadzór zakończył się pomyślnie w stosunku do 40,5% wielokrotnych recydywistów (tj. 30 osób), 7,1% badanych zmarło w toku wykonywania nadzoru (tj. 5 osób), natomiast z niepomyślnym zakończeniem nadzoru mieliśmy do czynienia w pozostałych 52,4% przypadków (38 osób). Przyczyną niepowodzenia nadzoru w 27,3% przypadków (tj. w stosunku do 10 osób) było niewykonywanie obowiązków i poleceń, a w 72,7% (wobec 28 osób) popełnienie przestępstwa.

Tablica 9. Zakres stosowania środków specjalnych

Orzeczenia o środkach specjalnych	Recydywiści skazani w warunkach art. 60 §1		Recydywiści skazani w warunkach art. 60 §2	
	Ib. 1	%	ib. i	%
1. Nie stosowano środków specjalnych w wyroku i warunkowo zwolniono	90	9,7		
2. Nie stosowano środków specjalnych w wyroku i nie zastosowano warunkowego zwolnienia	196	21,1		
3. Orzeczono nadzór w wyroku i warunkowo zwolniono	193	20,8	15	12,1
4. Orzeczono ośrodek w wyroku i warunkowo zwolniono		–	2	1,6
5. Orzeczono ośrodek w wyroku i nie zmieniono tego orzeczenia pod koniec kary			34	27,4
6. Nadzór zakończony pomyślnie	256	27,6	30	24,2
7. Nadzór zakończony zgonem	1.1	1,2	5	4,0
8. Nadzór zakończony orzeczeniem ośrodka wskutek niewykonywania poleceń	71	7,7	10	8,1
9. Nadzór zakończony popełnieniem przestępstwa	110	11,9	28	22,6
Ogółem	927	100,0	124	100,0

Przyjrzyjmy się ponownie wynikom oszacowania zestawionym w tablicy 9. Wynika z nich, że ponad połowa (51,6%) recydywistów zwykłych nie była poddana nadzorowi. Pozostali recydywiści zwykli byli poddani nadzorowi, przy tym aż w 99,8% podstawą oddania recydywisty pod nadzór było orzeczenie sądu wyrokującego w sprawie. Sądy peni-

tencjarne korzystały zupełnie sporadycznie (0,2% przypadków) z przepisu art. 91 k.k.w., zezwalającego na orzeczenie nadzoru ochronnego pod koniec wykonania kary pozbawienia wolności. Nadzór zakończył się niepomyślnie aż w stosunku do 40% nadzorowanych, co stanowi 20% ogółu recydywistów zwykłych. Przyczyną niepomyślnego zakończenia nadzoru było w 40% przypadków niewykonywanie poleceń i obowiązków, a w 60% — popełnienie przestępstwa.

Jeśli idzie o recydywistów wielokrotnych, to w stosunku do ok 14% spośród nich nie były wykonane orzeczone uprzednio środki specjalne (uległy one uchyleniu dzięki orzeczeniom sądu penitencjarnego, zapadłym pod koniec wykonania kary pozbawienia wolności). Z zakładu karnego trafiło do ośrodka ok. 27% recydywistów, a ok. 59 zostało poddanych nadzorowi. W 52 % przypadków nadzór zakończył się niepomyślnie, co stanowi 31% ogółu wielokrotnych recydywistów. Przyczyną niepomyślnego zakończenia nadzoru było w ok. 2/3 przypadków popełnienie przestępstwa, a w 1/3 niewykonywanie poleceń i obowiązków.

Przedstawione wyżej wyniki oszacowania prowadzą do wniosku, że zakres stosowania środków specjalnych jest bardzo szeroki. Szczególną wymowę mają dane charakteryzujące odsetek recydywistów, w stosunku do których nadzór zakończył się niepowodzeniem, zwłaszcza skutek niewykonywania poleceń i obowiązków. Wskazują one na to, że dość znaczna grupa recydywistów zwykłych i recydywistów wielokrotnych kierowana jest do ośrodka, a więc pozbawiona wolności, na podstawie decyzji sądu penitencjarnego w związku z zachowaniem się w toku wykonywania nadzoru, a nie w związku ze skazaniem za przestępstwo, w wyniku którego zostali poddani nadzorowi.